

Rabobank

Economisch Kwartaalbericht

Juni 2007

Kennis en Economisch Onderzoek

Inhoudsopgave

Visie vooraf	4
Oververhitting	
Internationaal	5
Chinese spelletjes en Duitse motoren	
Nederlandse conjunctuur	9
Op de top van de cyclus	
Woningmarkt	14
Gematigde ontwikkeling huizenprijzen	
Bedrijfsleven	17
Nederland steeds ondernemender	
Sectorvisie	21
Revolutie in de detailhandel?	
De angel uit de vergrijzing	25
Vergrijzing als participatievraagstuk	
Turkije	29
Van politieke naar economische crisis?	
Blik op de BRIC	32
In China's kielzog	
Economische kerngegevens	34
Colofon	35

Kennis en Economisch Onderzoek staat ook op internet.
Het adres is www.rabobankgroep.nl/kennisbank

Afsluitdatum 7 juni 2007

Visie vooraf

Oververhitting

De Nederlandse economie dreigt te oververhitten. Dat is althans de analyse van de OESO in een recente publicatie over de Nederlandse economie. Vooral de ontwikkeling op de arbeidsmarkt baart de Parijse denktank zorgen. De werkloosheid zal volgens de definitie van de OESO komend jaar dalen naar 2,5%, terwijl het aantal vacatures snel oploopt. Een loonexplosie dreigt, met een klassieke loon/prijsspiraal in het verschiet.

De waarschuwing van de OESO is terecht. Op de Nederlandse arbeidsmarkt is sprake van een structurele verkrapping, die onder invloed van de vergrijzing alleen maar nijpender zal worden. De arbeidsparticipatie in ons land is al hoog, zij het dat de gemiddelde werkweek kort is. Zelfs toen het conjunctureel minder ging, zoals in de jaren 2002 – 2005 zijn bepaalde delen van de arbeidsmarkt relatief krap gebleven. Nu de economie weer hard groeit, worden de knelpunten snel zichtbaar. Er dreigt een stevig tekort aan arbeid, zowel kwantitatief als kwalitatief. Want de aansluiting tussen wat het onderwijs aflevert en wat het bedrijfsleven nodig heeft is verre van optimaal.

Adequate actie is dan ook dringend vereist. Op korte termijn moet de overheid ervoor zorgen dat het conjuncturele vuur niet onnodig wordt opgestookt. Dat is vervelend nieuws voor een nieuw kabinet, dat staat te popelen om leuke dingen voor de mensen te doen. Maar nu is het vooral tijd om de hand op de knip te houden, de groei van de bestedingen af te remmen en ervoor te zorgen dat de overheidsbegroting zo snel mogelijk een stevig overschot laat zien. Het is economisch niet verantwoord om nu de overheidsuitgaven per saldo verder op te voeren. Anders dreigt de hoogconjunctuur binnen enkele jaren te smoren in een loon/prijsspiraal.

Op de arbeidsmarkt zijn structurele maatregelen nodig, om het aanbod van geschoolde arbeid op te voeren. Een streng beleid ten aanzien van schoolverlaters, met een zogeheten sluitende aanpak (of een baan, of een opleiding) is op zijn plaats, net als naleving van de sollicitatieplicht voor mensen met een uitkering. Deeltijders zullen moeten worden verleid om langer te werken, bijvoorbeeld door meer en goedkopere faciliteiten voor kinderopvang aan te bieden. Iedere fiscale prikkel die werkeloos thuiszitten beloont moet zo snel mogelijk worden afgeschaft. Het is nu echt alle hens aan dek!

Arbeid is schaars en zal, ondanks alle oproepen tot loonmatiging die we zonder twijfel de komende tijd weer zullen horen, duur worden. Investeren in productiviteitsverhogende technieken zal de enige succesvolle weg tot beheersing van de loonkosten per eenheid product blijken te zijn. Bedrijven die daar niet in slagen zullen straks niet meer in staat zijn om geschoold personeel aan te trekken.

Toch is het essentieel dat daarnaast ook geschoolde arbeidsmigranten ruimhartig worden toegelaten, om althans een deel van de acute knelpunten op te lossen. Helaas is de politiek nog niet zover. Met name bij de meer populistische partijen kan de kreet 'eigen werklozen eerst' al worden gehoord. Deze goedbedoelde maar kortzichtige opstelling gaat echter volledig voorbij aan de kwalitatieve discrepantie tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Als dan de buitenlandse werknemer niet naar de Nederlandse vacature mag komen, zal blijken dat veel industriële vacatures de komende jaren alsnog in versneld tempo naar het buitenland zullen verdwijnen. Dan zal de economische schade groot zijn. Want als de maakindustrie echt uit ons land vertrekt is het slechts een kwestie van tijd totdat ook de researchafdelingen het land verlaten.

Wim Boonstra
W.W.Boonstra@rn.rabobank.nl

Internationaal

Chinese spelletjes en Duitse motoren

Dalende inflatie in de VS betekent dat de centrale bank nog dit jaar de verzwakte economie te hulp kan schieten. In China probeert men juist de uitbundige economische groei af te remmen en tegelijkertijd zich te beschermen tegen de Amerikaanse eis om het valutabeleid te hervormen. Japan profiteert van de sterke groei in China en de rest van de wereld, maar worstelt om definitief af te rekenen met deflatie. Europa maakt een economische renaissance mee dankzij de terugkeer van de Duitse groeimotor.

Amerikaanse economie vliegt op anderhalve motor

Het Amerikaanse BBP was in het eerste kwartaal in reële termen slechts 2,1% hoger dan een jaar eerder. De investeringen in woningen stortte met 16% in elkaar, wat de BBP-groei drukte met 0,9%. De netto-export en de bedrijfsinvesteringen konden de groei nog enigszins oppeppen met respectievelijk 0,3% en 0,4%. Maar het waren de consumptieve uitgaven die de economie echt trokken, met een volume-bijdrage van 1,9%.

Twijfels over de kooplust van Amerikanen blijken al jaren ongegrond. Zij zijn bereid om in te teren op hun eigen vermogen om consumptie te financieren. Tot voor kort was dit te verklaren door de flinke stijgingen van de huizenprijzen (60% tussen 2001 en eind 2005), waardoor het eigen vermogen groeide en, via extra hypotheek, het eigen huis werd omgetoverd tot pinautomaat. De 4% daling van de gemiddelde huizenprijzen sinds 2005 is dan ook reden voor zorg. Vermogenseffecten werken met een vertraging, waardoor de gevolgen van de prijsdalingen waarschijnlijk nog niet volledig zijn doorgewerkt.

De golf van faillissementen onder hypotheekaanbieders die geld leenden aan minder kredietwaardige huiskopers lijkt niet te hebben geleid tot een bredere crisis in de financiële sector. Maar dat wil niet zeggen dat het geen bredere gevolgen heeft gehad. Banken zijn voorzichtiger geworden met het verstrekken van alle soorten hypotheek. Hierdoor is minder geld beschikbaar voor het kopen van het huis of andere consumptieve uitgaven (zie grafiek).

Hoewel de huizenmarkt nog steeds grote zorgen baart, wordt de consumptie wel gesteund door de lage werkloosheid van 4,5% en de loonstijging van 3,7% jaar-op-jaar. Wij denken dan ook dat de vertraging beperkt blijft tot een reële BBP-groei van 2,2% in 2007. Bovendien begint de Amerikaanse centrale bank (de Fed) ruimte te krijgen om de rente te verlagen. Hoewel zeer voorzichtig, is de kerninflatie (geschoond voor energie- en voedselprijzen) in afgelopen tijd iets teruggelopen. Wij denken dan ook dat de Fed rond de jaarwisseling in twee stappen van een kwartpunt haar beleidsrente zal verlagen en dat in aanloop hierop de kapitaalmarktrente iets kan dalen. Dit kan helpen om de economische groei volgend jaar aan te sterken tot 2,7%.

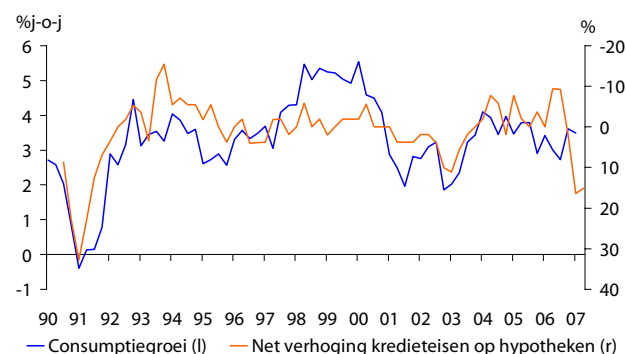
Tabel 1: Kerngegevens

BBP-volumegroei in %	2006	2007	2008
Verenigde Staten	3,3	2,2	3,1
Eurozone	2,8	2,6	2,2
Japan	2,2	2,5	1,8
rente in %	4 juni	+ 3M *	+ 12M *
3-maands Verenigde Staten	5,36	5,40	4,90
3-maands eurozone	4,13	4,40	4,40
10-jaars swap Verenigde Staten	5,54	5,40	5,50
10-jaars swap eurozone	4,71	4,60	4,70
wisselkoers t.o.v. euro	4 juni	+ 3M *	+ 12M *
Amerikaanse dollar	1,35	1,33	1,27
Japanse yen	164	160	140

* prognoses over 3 en 12 maanden
Bron: Financial Markets Research, Rabobank International

Bron: Financial Markets Research, Rabobank International

Grafiek 1: Strakkere kredietbehoefte veegt teken voor consumptie

Bron: EcoWin

Internationaal

China speelt een ragfijn spel

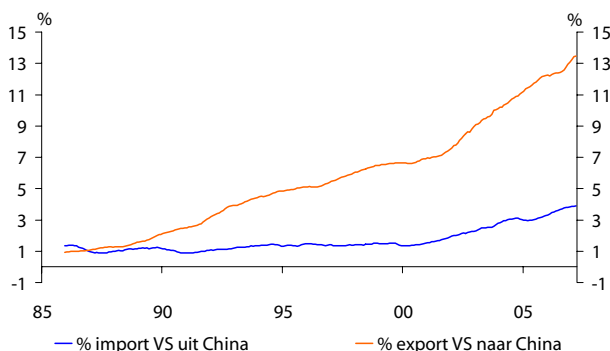
Een aantal Amerikaanse politici vindt dat het flinke overschot op de bilaterale handelsbalans tussen de VS en China te wijten is aan 'valutamanipulatie'. De Chinese regering is niet ongevoelig voor deze kritiek. De goedkope munt ondersteunt inderdaad de export. Maar, als ditzelfde valutabeleid protectionistische maatregelen uitlokt bij de grootste exportbestemming dan dreigt het per saldo meer kapot te maken dan het oplevert.

De tactiek van China is om het valutabeleid met kleine hervormingen net genoeg aan te passen om de critici op afstand te houden. In 2005 werd de koppeling officieel verbreed van alleen de dollar tot een mandje van valuta. In het nieuwe beleid mocht de yuan $\pm 0,3\%$ per dag bewegen tegenover de dollar. De Chinezen hebben slechts een deel van deze ruimte gebruikt om de yuan sindsdien 6% te laten appreciëren tegenover de Amerikaanse munt. Het besluit in mei om de bandbreedte op te rekken tot $\pm 0,5\%$ is dan ook vooral politiek. Wij denken China voor eind 2008 de yuan slechts een additionele 6% zal laten oplopen tegenover de dollar.

Appreciatie van de yuan kan helpen met het afremmen van de uitbundige economische groei. De Chinese regering gebruikt hier echter liever andere middelen voor omdat zij niet zozeer bang is voor exportgeleide groei maar voor overinvestering en slechte leningen in het bankwezen. Bij het aanpassen van de valutabandbreedte heeft China dan ook opnieuw zowel haar beleidsrentes als de reserveverplichting voor banken verhoogd. Tot nu toe lijken dergelijke maatregelen weinig effect te sorteren. Wij verwachten dit jaar wederom een reële BBP-groei van rond de 10%.

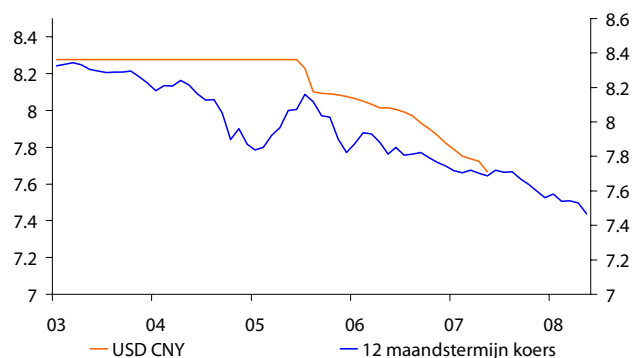
Om de yuan goedkoop te houden moet China voortdurend haar eigen munt bijdrukken om daarmee meer dan een miljard dollar per dag te kopen. Tot dusver worden deze dollars vooral geparkeerd in veilige Amerikaanse staatsobligaties. China wil echter nu een bedrag ter waarde van \$300 mrd van haar \$1,2 biljoen aan valuta-reserves plaatsen in een speciaal fonds dat dit breder gaat beleggen. Hiermee hoopt men een hoger rendement te realiseren. Opmerkelijk is dat China in mei heeft afgesproken om een klein deel hiervan (1%) te beleggen in een Amerikaans overnamefonds. De herverdeling van de valuta-reserves kan een grote impact hebben op de financiële markten. Amerikaanse staatsobligaties kunnen onder druk komen ten opzichte van andere dollaractiva. China zal echter heel voorzichtig zijn met het verschuiven van dollars naar andere munten. Als dit de waarde van de dollar zou ondermijnen zou dit tot verliezen leiden op de Chinese portefeuille dollarobligaties. Op termijn is het echter mogelijk dat China langzaam meer euro's aankoopt, wat de Europese eenheidsmunt verder in waarde kan doen stijgen.

Grafiek 2: Oneerlijke concurrentie?

Bron: EcoWin

Grafiek 3: Yuan-appreciatie langzamer dan marktverwachting

Bron: EcoWin

Internationaal

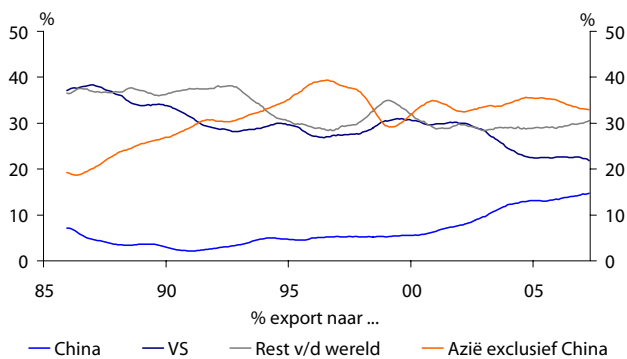
Japanse centrale bank doet rustig aan

De export blijft de motor van de Japanse economie. Doordat het land steeds meer exporteert naar andere landen, waaronder met name China, is Japan minder gevoelig voor de groeivertraging in de VS. Een reële BBP-groei van 2,5% dit jaar is hierdoor nog steeds haalbaar. Zorgwekkend is echter dat de Japanse consument nog niet volop participeert in het herstel. Een hervormd bankwezen en bedrijfsleven hebben Japan een gezondere en efficiëntere economie gegeven. De Japanners zelf zijn echter nog niet overtuigd, en wellicht zelfs onzeker geworden door het nieuwe economische regime waarin hun banen niet meer zeker zijn. De recente daling van de consumentenprijzen is waarschijnlijk tijdelijk, maar het is verontrustend dat het deflatiemonster nog steeds niet volledig is verslagen. Hoewel wij denken dat een gematigd tempo van prijsstijgingen ook in Japan weer normaal zal worden, kan de Japanse centrale bank op korte termijn geen verdere renteverhogingen doorvoeren. Wij denken dan ook dat Japan pas aan het eind van het jaar met nog een renteverhoging van een kwartje zal komen. Uitstel zal echter geen afstel zijn, wij denken dan ook dat de yen een klein deel van de overdreven 20% depreciatie tegenover de euro kan terugwinnen.

Duitse groeimotor draait op volle toeren

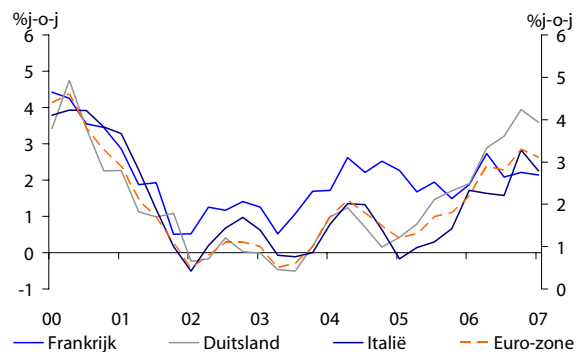
Voor de economie van de euro-zone begon 2007 goed met een reëel BBP dat 3,1% hoger lag in het eerste kwartaal dan een jaar eerder. Duitsland heeft haar oude rol als groeimotor van Europa weer opgepakt: het BBP groeide met een tempo van 3,6% jaar-op-jaar. Frankrijk en Italië presteren iets minder, met respectievelijk 2,1% en 2,3%. De groei daar is echter minder afhankelijk van de export dankzij een sterkere consumptiegroei. Vooral Frankrijk blinkt hier in uit. In Duitsland eiste de BTW-verhoging haar tol op de consumptie. Er is echter voldoende reden om te denken dat ook in Duitsland de consumptie zal aansterken. Het consumentenvertrouwen is toegenomen, de werkloosheid daalt snel en de meest recente loonafspraken wijzen op een hogere inkomensgroei. Een sterkere consumptiegroei zou geen overbodige luxe zijn voor Europa. Naast de groeivertraging in de VS bedreigt de sterkere euro de export. Volgens verschillende Duitse economen begint zelfs de concurrerende Duitse industrie haar pijngrens te bereiken bij de huidige euro-dollar koers. Wij denken dan ook dat de euro zo langzamerhand haar hoogtepunt heeft bereikt. Verdere appreciatie zou de groei in Europa onder druk zetten, renteverhogingen overbodig maken en daarmee zijn eigen tegenreactie oproepen.

Grafiek 4: Steeds groter deel van Japanse export gaat naar China

Bron: EcoWin

Grafiek 5: Duistland trekt Europees herstel

Bron: EcoWin

Internationaal

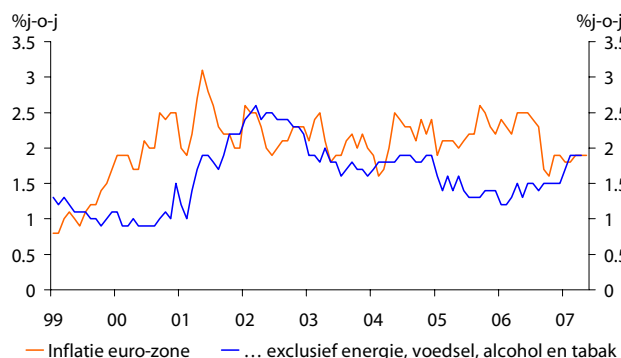
ECB nog niet klaar

De inflatie in Europa is de afgelopen maanden gedaald tot 1,9% en voldoet daarmee aan de doelstelling van de ECB van 'dichtbij maar onder de 2,0%'. De onderliggende of kerninflatie (deze is geschoond voor energie, voedsel, tabak en alcohol) is echter snel opgelopen. De geldgroei in Europa was in april niet minder dan 10,4% jaar-op-jaar en de ECB is bang dat met de huidige sterke economische groei deze liquiditeit zich kan vertalen in hogere inflatie. Door de snel dalende werkloosheid lijkt de overcapaciteit in de Europese economie grotendeels verdwenen, althans volgens conventionele schattingen. Maar de sterke prestaties van het Duitse bedrijfsleven en de stijgende arbeidsparticipatie hebben zelfs bij de ECB de gedachte opgeroepen dat de euro-zone wellicht een hoger groeitempo kan volhouden zonder inflatie te creëren. Het is echter onwaarschijnlijk dat de ECB (in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Fed eind jaren negentig) de proef op de som zal nemen. Een renteverhoging na de jongste op 6 juni ligt dan ook voor de hand. Deze zal waarschijnlijk in september plaatsvinden. Sterke groei, hogere inflatie en renteverhogingen zullen waarschijnlijk over het komende jaar een opwaartse druk op de lange rente uitoefenen. Het is in de tussentijd echter mogelijk dat een daling van de Amerikaanse kapitaalmarktrente voor een kleine dip in de lange rente zorgt.

Sarkozy heeft grote plannen voor Frankrijk

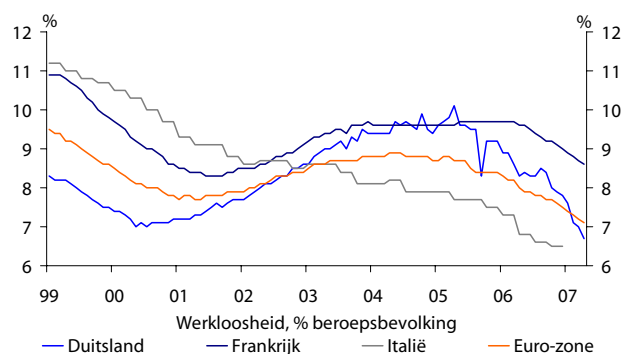
De nieuwe Franse president wil zijn land dynamisch, flexibel en concurrerend maken. Na de overwinning in de parlementsverkiezingen heeft hij het politieke mandaat om de beloofde hervormingen te implementeren. Maar al sinds de Franse revolutie heeft ook de straat een stem in de politiek en het zal voor Sarkozy een grote opgave worden om voldoende draagvlak te creëren. Zijn voornaamste opdracht zal zijn om de arbeidsmarkt meer flexibel te maken door het afzwakken van ontslagbescherming en verlengen van de werkweek. Dit staat in Frankrijk garant voor sociale onrust. Vorig jaar liep de mislukte poging om een flexibel jeugdcontract te creëren uit op rellen in achterstandsbuurten. Sarkozy kiest daarom nu voor zoet voor het zuur om de middenklasse massaal mee te krijgen. Hij wil belastingverlagingen ter waarde van ¾% van het BBP. Daarbij hoort ook invoering van een hypotheekrenteaftrek. Het nadeel is dat deze cadeautjes zullen bijdragen aan een verslechtering van het Franse begrotingstekort. Maar, als hierdoor op termijn een meer concurrerend Frankrijk politiek mogelijk wordt gemaakt dan is dit het wellicht waard.

Grafiek 5: Inflatie in bedwang, maar kerninflatie stijgt snel

Bron: EcoWin

Grafiek 6: Werkloosheid euro-zone daalt verassend snel

Bron: EcoWin

Menno Middeldorp
M.H.Middeldorp@rn.rabobank.nl

Nederlandse conjunctuur

Op de top van de cyclus

De Nederlandse economie zal dit jaar naar schatting met 3¼% groeien. Alhoewel alle componenten aan deze groei bijdragen, zullen dit jaar vooral de investeringen de dragende kracht onder de economische groei zijn. De export groeit al een paar jaar fors. Alleen de consument is nog wat terughoudend. Maar dat zal in de loop van dit jaar veranderen, dankzij dalende werkloosheid en stijgende lonen. Hierdoor ligt wel het risico van oververhitting op de loer. Het kabinet zou oververhitting kunnen voorkomen door de uitgaven niet te laten oplopen en meer mensen aan het werk te krijgen.

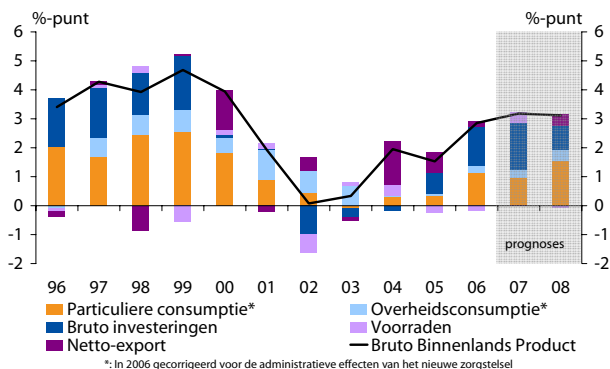
Investerings nemen het stokje over van export

Sinds 2004 vindt – onderbroken door een korte terugval in 2005 - een economisch herstel plaats in Nederland. Dit aanvankelijk geheel exportgeleide herstel was te danken aan een sterke groei van de wereld economie. De binnenlandse vraag bleef aanvankelijk zwak, met als gevolg een achterblijvende importgroei. Daardoor was niet minder dan ¾ van de reële BBP-groei in dat jaar te danken aan de buitenlandse handel. Sindsdien is de groei van de export sterk gebleven. Ondanks de groeivertraging in de Verenigde Staten kan de exportgroei ook dit jaar een fors tempo handhaven dankzij de economische kracht van onze Europese handelspartners waaronder met name Duitsland. Voor volgend jaar verwachten wij een afzwakking in lijn met een iets tragere Europese groei. Ondanks de sterke exportgroei is de bijdrage van de netto uitvoer sinds 2004 afgezwakt vanwege de sterkere import. Dit weerspiegelt de aantrekkende binnenlandse vraag. De afgelopen twee jaar zijn vooral de bedrijfsinvesteringen flink aangetrokken. In 2005 en 2006 leverden deze de sterkste bijdrage aan de BBP-groei. Ook in 2007 zullen de investeringen de belangrijkste bijdrage aan de economische groei leveren. Het ondernemersvertrouwen is net zo hoog als gedurende de piek van de hoogconjunctuur eind jaren negentig. Daarnaast is de winstgroei al enige tijd hoog. Beide wijzen op een sterke investeringsgroei op korte termijn. Hierdoor kan de investeringsquote (investerings als percentage van BBP) volgend jaar een hoog niveau bereiken. De ervaring leert dat dit meestal uitmondt in een afvlakking van de investeringsgroei.

Nederlandse consument nog wat terughoudend

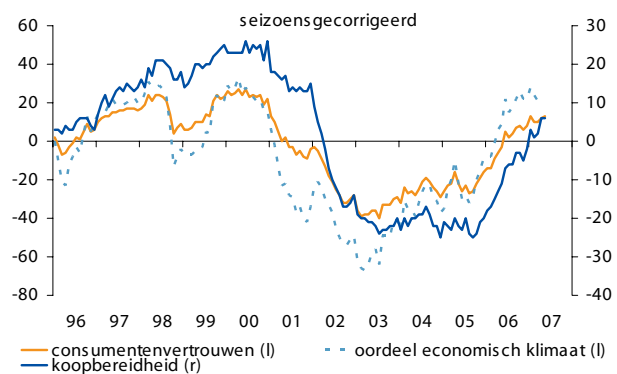
In tegenstelling tot de export en de investeringen, blijft de consumptiegroei nog relatief gematigd. Aangezien de consument ongeveer de helft van de Nederlandse economie uitmaakt, zijn hoge BBP-groei cijfers alleen te realiseren als de consument de uitgaven ook flink laat toenemen. In de jaren 2002 tot 2006 zagen we dat de consument maar weinig vertrouwen had in de economie.

Figuur 1: Bijdrage aan volumemutatie BBP

Bron: CBS

Figuur 2: Consumentenvertrouwen

Bron: CBS

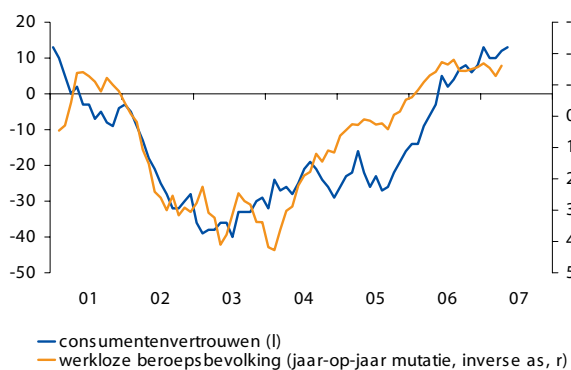
Nederlandse conjunctuur

Vooral de koopbereidheid is bijna drie jaar lang zeer laag geweest. In 2005 kwam hierin verandering. Sinds Prinsjesdag 2005 hebben alle componenten van het consumentenvertrouwen hun weg omhoog gevonden. De indicator heeft nu weer een positieve waarde wat aangeeft dat de optimisten weer in de meerderheid zijn. Toch is het vertrouwen nog lang niet zo hoog als tijdens de vorige periode van hoogconjunctuur. Met name de koopbereidheid lag toen op een veel hoger niveau dan nu. Dit beeld – positief, maar niet uitbundig – zien we ook terug in de consumptiecijfers. In de loop van 2005 begon de consument heel voorzichtig weer meer uit te geven. Dit leidde vooral in de eerste helft van 2006 tot een behoorlijke toename waardoor de consumptie over heel 2006 met 2% steeg. In de tweede helft van vorig jaar zwakte dit echter zo sterk af dat de consumptie kwartaal op kwartaal nauwelijks meer toenam. Ook in de eerste maanden van dit jaar gaf de consument minder uit dan verwacht. Voor een deel is dit goed te verklaren. De consumptie werd namelijk gedrukt door een veel lager gasverbruik als gevolg van de milde winter. Door een hogere buitentemperatuur hoefde er minder gestookt te worden en liep de gasmeter ongeveer een kwart minder op dan een jaar eerder. Veel mensen zijn zich hier wellicht niet eens van bewust. Energie wordt immers slechts één keer per jaar afgerekend en pas bij de jaarafrekening merkt de consument dat hij minder geld aan energie heeft uitgegeven dan het jaar daarvoor. Ondertussen drukte het lagere gasverbruik de consumptiegroei in het eerste kwartaal wel met ongeveer 0,6% punt. Ook als we de gasconsumptie buiten beschouwing laten, is de consument nog steeds tamelijk voorzichtig. Dit blijkt ook uit de nog relatief lage koopbereidheid (figuur 2). Alhoewel de werkloosheid sterk is afgenomen, zijn de loongroei en de koopkrachtstijging tot nu toe nog beperkt gebleven. Waarschijnlijk kijkt de consument daarom de kat nog enigszins uit de boom.

Hogere consumptiegroei in het verschiet

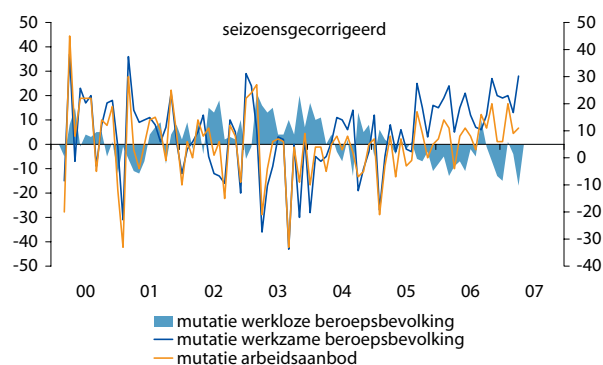
Alhoewel de consumptiegroei tot nu toe is tegengevallen, staat niets meer een robuuste ontwikkeling van de consumptie in de weg. In de loop van het jaar, zullen meer huishoudens de meevallende jaarafrekening van het energieverbruik ontvangen. Hierdoor zal de consumptiegroei alsnog toenemen. De consument zal daarnaast verder ondersteund worden door een sterkere stijging van de CAO-lonen. De werkloosheid is in het afgelopen anderhalf jaar sterk gedaald (figuur 3). Wij verwachten dat deze daling door zal zetten resulterend in een gemiddelde werkloosheid van 4¼% in 2008. Meer mensen aan de slag betekent meer mensen met een besteedbaar inkomen. Daarmee is het een belangrijke onderliggende factor voor het aantrekken van de consumptie. Wij

Figuur 3: Vertrouwen van consumenten en werkloosheid

Bron: CBS

Figuur 4: Ontwikkeling werkloosheid en arbeidsaanbod

Bron: CBS

Nederlandse conjunctuur

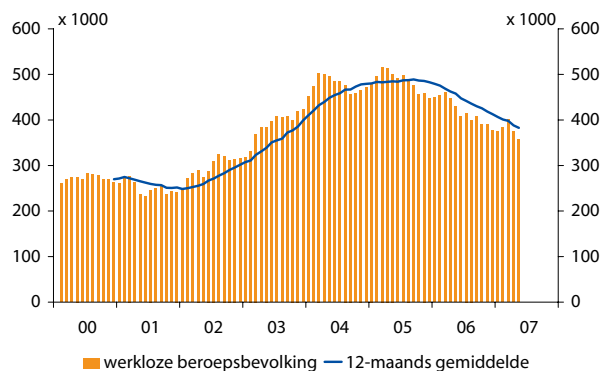
verwachten voor dit jaar een consumptiegroei van 2%. Volgend jaar zullen de effecten van de lagere werkloosheid en hogere CAO-lonen duidelijk zichtbaar worden waardoor de consumptiegroei kan uitkomen op 3¼%.

Arbeidsmarkt wordt snel krapper

Lage werkloosheid is in beginsel natuurlijk een goede zaak. Nederland scoort dankzij eerdere hervormingen op dit punt goed in Europees perspectief. Vanuit het oogpunt van het conjunctuurverloop leidt een lage werkloosheid echter ook tot tekorten op delen van de arbeidsmarkt. Dit wordt zichtbaar in het aantal vacatures dat momenteel erg hoog is. Deze tekorten kunnen zowel de economische groei remmen als via hogere lonen leiden tot hogere inflatie. Dit laatste hebben we rond de eeuwwisseling zien gebeuren. De uitdaging voor de komende jaren is om het aanbod van arbeid zo goed mogelijk aan te laten sluiten op de vraag naar arbeid. In het afgelopen jaar hebben we al gezien dat de teruglopende werkloosheid veel mensen die vrijwillig zonder baan zijn stimuleerde om een baan te zoeken. De kansen op werk zijn immers fors gestegen. In figuur 4 is dit effect te zien. Het aantal banen neemt toe en in reactie hierop neemt het arbeidsaanbod ook sterk toe. Dit heeft ertoe geleid dat er soms maanden waren waarin de seizoensgecorrigeerde werkloosheid niet daalde. Onderliggend ontwikkelde de arbeidsmarkt zich echter goed. Het aanbod van nieuwe werknemers was gewoon even groot of groter dan het aantal nieuwe banen dat gecreeërd werd door de economische groei.

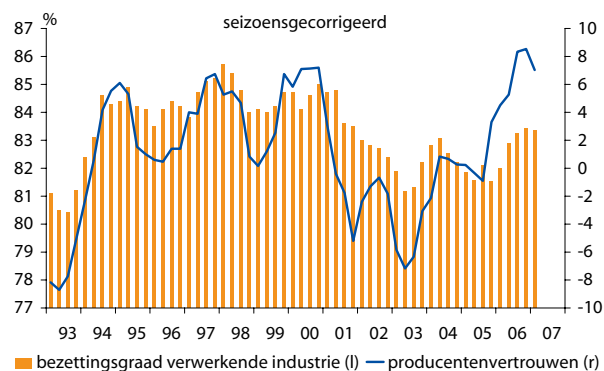
De grote uitdaging voor de sociale partners zal de komende tijd zijn om zoveel mogelijk mensen aan de slag te krijgen die nu nog langs de zijlijn staan. Op de participatietop die hopelijk binnenkort gehouden wordt, zal hierover gesproken worden door regering, vakbonden en werkgevers. Dit is temeer belangrijk omdat door de vergrijzing de arbeidsmarkt structureel krapper zal worden. Binnen een aantal jaren zal de beroepsbevolking in absolute aantallen gaan dalen. De komende jaren zullen we steeds meer gaan merken dat echt iedereen nodig is. In de komende jaren zullen ook de effecten van de hervormingen in de sociale zekerheid duidelijk worden die de eerdere kabinetten Balkenende doorgevoerd hebben. De herkeuringen in de WAO, de strenge instroomeisen in WIA en de Bijstand en de grotere nadruk op activerend beleid in de Bijstand en de WW vallen nu samen met een snel krapper wordende arbeidsmarkt. Hierdoor stijgen ook de kansen op succesvolle activering. Deze samenloop zou goed uit kunnen pakken en de participatie structureel kunnen verhogen.

Figuur 5: Werkloosheid loopt snel terug

Bron: CBS

Figuur 6: Bezettingsgraad Nederlandse industrie

Bron: CBS

Nederlandse conjunctuur

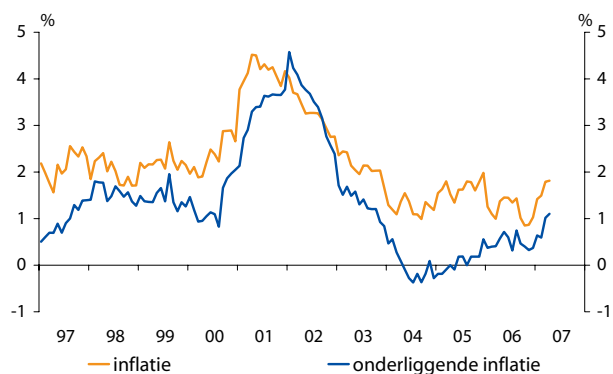
Oververhitting in zicht?

Als we er in slagen om de participatie de komende jaren structureel te verhogen, kan dat ook een middel zijn om oververhitting van de economie uit te stellen. Het oververhittingsgevaar is reëel. De bezettingsgraad in de industrie is gestegen van 81,5% in het laatste kwartaal van 2005 tot 83,4% nu (figuur 6), al blijft die nog onder de niveau's die tijdens eerdere perioden van hoogconjunctuur bereikt werden. In een economie die voor een groot deel bestaat uit diensten, is de beschikbaarheid van arbeid echter een belangrijker maatstaf voor de nog aanwezige ruimte voordat de economie tegen haar grenzen aanloopt. Zoals boven beschreven wordt de arbeidsmarkt snel krappere. Oververhitting van de economie zal echter pas plaatsvinden als de krapte op de arbeidsmarkt leidt tot hogere lonen en de consument het gestegen inkomen vervolgens ook daadwerkelijk consumeert. In 2008 kan dit al zichtbaar worden. In de CAO's die nu worden afgesloten zien we al een vrij forse loonstijging. We verwachten per saldo voor dit jaar een gemiddelde CAO-loonstijging van 2½% en in 2008 van 3½%. De inflatie zal onder invloed hiervan ook verder oplopen. Ondanks het feit dat de jaarlijkse maximale huurverhoging dit jaar erg laag uitvalt, loopt de inflatie dit jaar naar verwachting op tot 2%. Door hogere loongroei, lagere werkloosheid en als gevolg daarvan grotere consumptiegroei zal de geldontwaarding volgend jaar naar verwachting 2½% bedragen.

Oververhitting van de Nederlandse economie via hogere loonkosten zal ook gevolgen hebben voor de Nederlandse concurrentiepositie, waardoor de exportgroei zal afnemen. Doordat de arbeidsinkomensquote zal stijgen en de winstquote zal dalen, zullen bedrijven naar verwachting de investeringen minder laten toenemen. Het jaar 2007 zal daarom waarschijnlijk de top van de conjunctuurcyclus vormen, alhoewel ook 2008 gedragen door een op het oog sterke consumptiegroei nog een mooie economische groei zal laten zien.

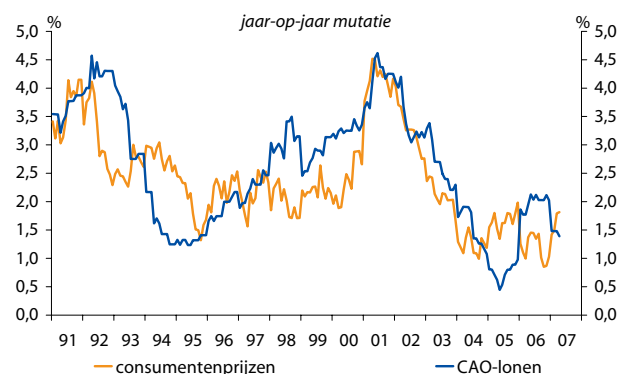
Ook in de jaren '90 werd de top van de cyclus echter steeds te vroeg voorspeld. Het arbeidsaanbod nam toen voortdurend meer toe dan verwacht, vooral door een toestroom van vrouwen op de arbeidsmarkt. De lonen stegen hierdoor slechts gematigd waardoor oververhitting werd uitgesteld en de fase van hoogconjunctuur relatief lang kon aanhouden. Als de ambitieuze doelstellingen van het kabinet gerealiseerd worden, kunnen we wellicht ook de komende jaren verrast worden door een groter arbeidsaanbod.

Figuur 7: Inflatie loopt op

Bron: CBS

Figuur 8: Consumentenprijzen en CAO-lonen

Bron: CBS

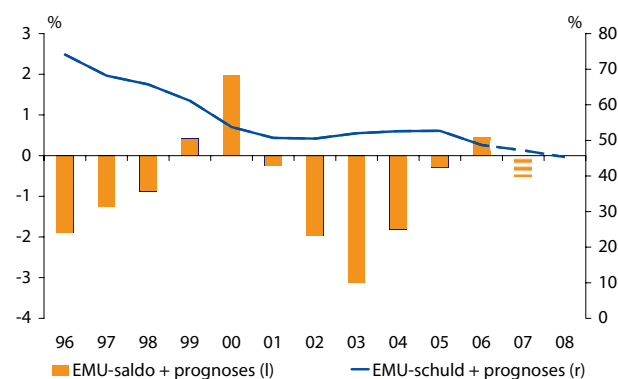
Nederlandse conjunctuur

Tegenvallers voor minister Bos

In het vorige kwartaalbericht betoogden we nog dat de gunstige economische ontwikkeling een goede basis is voor een gunstige ontwikkeling van de overheidsfinanciën. In de afgelopen maanden maakte de nieuwe minister van Financiën, Wouter Bos, echter bekend dat we dit jaar waarschijnlijk niet net als vorig jaar een overschot op de begroting zullen hebben, maar dat het tekort mogelijk kan oplopen tot 1% van het BBP. Hoe heeft dit kunnen gebeuren? De economische groei zal dit jaar met 3¼% zelfs nog iets hoger zijn dan vorig jaar (2,9%). Als Nederland met dergelijke groeicijfers al geen overschot kan creëren, hoe groot zullen de tekorten dan zijn in mindere tijden? In de Miljoenennota van september vorig jaar werd uitgegaan van een klein overschot van 0,2% en in de Macro Economische Verkenning van het Centraal Planbureau werd uitgegaan van evenwicht op de begroting voor 2007. Gegeven de gezonde economische groei was dit al tamelijk mager. Terwijl het overschot voor 2006 sindsdien groter is geworden (0,6%), is er voor 2007 juist een serieus tekort ontstaan. Deze extra tegenvaller, goeddeels een erfenis van het vorige kabinet, wordt vooral veroorzaakt door tegenvallende uitgaven in de zorg. Minister Klink van Volksgezondheid maakte bekend dat er een miljard euro meer aan zorg uitgegeven wordt dan aanvankelijk geraamd. Daarnaast heeft de schatkist minder inkomsten uit aardgas vanwege de milde winter.

Minister Bos heeft laten weten dat de huidige tegenvaller niet meteen dit jaar rechtgezet hoeft te worden. Er mogen wat hem betreft maatregelen genomen worden die leiden tot bezuinigingen op de lange termijn. Strikt genomen heeft hij zich in het coalitieakkoord alleen gecommitteerd aan een overschot van 1,1% in 2011 en een jaarlijkse verbetering van de overheidsfinanciën. Het is politiek gezien niet verstandig om in de eerste regeringsjaren de budgetaire teugel te laten vieren om vervolgens in het jaar voor de volgende verkiezingen deze weer aan te halen. Maar bovendien hebben we nu de economische wind mee, terwijl het nog maar valt te bezien of de economische groei in 2011 net zo florissant zal zijn als nu. De minister zou er daarom goed aan doen de noodzakelijke bezuinigingen dit en volgend jaar al door te voeren. Temeer omdat hij hiermee ook kan bijdragen aan het voorkomen van oververhitting van de economie. Wij gaan er in onze raming van uit dat het begrotingssaldo tussen nu en 2011 in een rechte lijn zal verbeteren. Dit jaar zou door conjuncturele meevallers het tekort alsnog uit kunnen komen op ½%. Dat wij het tekort iets lager inschatten komt doordat ons beeld van de economische groei iets optimistischer is en omdat wij uitgaan van een iets hogere inflatie. Volgend jaar kan bij verstandig beleid weer ten minste begrotingsevenwicht bereikt worden.

Figuur 8: EMU-saldo vorig jaar weer positief

Bron: CPB

Tabel 1: Kerngegevens Nederlandse economie

jaar-op-jaar mutatie in %	2005	2006	2007	2008
Bruto Binnenlands Product	1,5	2,9	3¼	3
Particuliere consumptie	0,7	2,4*	2	3¼
Overheidsconsumptie	0,3	1,2*	1	1½
Bruto investeringen	3,6	6,7	7¾	4
Goederen- en dienstenuitvoer	5,5	7,4	6½	6
Goederen- en dienstenuitvoer	5,1	7,9	7	6
Consumentenprijsindex	1,7	1,1	2	2½
Werkloosheid (% beroepsbevolking)	6,5	5,5	4¾	4¼
Begrotingssaldo overheid (% BBP)	-0,3	0,5	-½	0
Saldo lopende rekening (% BBP)	7,1	7,2	6¾	7

* gecorrigeerd voor de administratieve effecten van de invoering van het nieuwe zorgstelsel per 1-1-2006

Niels Visser
D.C.Visser@rn.rabobank.nl

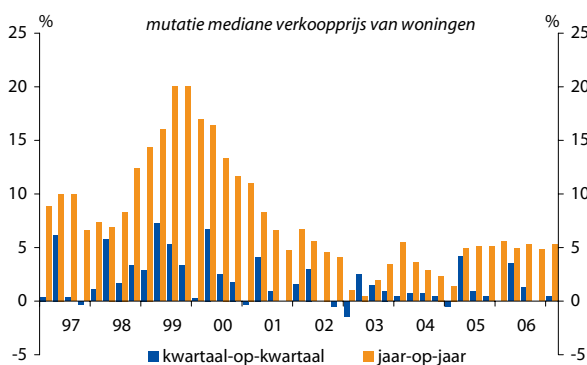
Woningmarkt

Gematigde ontwikkeling huizenprijzen

De ontwikkelingen op de Nederlandse woningmarkt zijn stabiel. In 2005 en 2006 stegen de huizenprijzen met ongeveer 5% en in het eerste kwartaal van 2007 zijn de prijzen verder opgelopen. Wel loopt het 12-maandstransactietotaal sinds de zomer van 2006 terug, maar blijft een hoog niveau

gehandhaafd. We verwachten dat de betaalbaarheid van koopwoningen dit en volgend jaar zal afnemen, aangezien de financieringslasten sneller stijgen dan het besteedbaar inkomen.

Figuur 1: Prijsontwikkeling bestaande woningen

Bron: NVM

Beperkte prijsontwikkeling eerste kwartaal

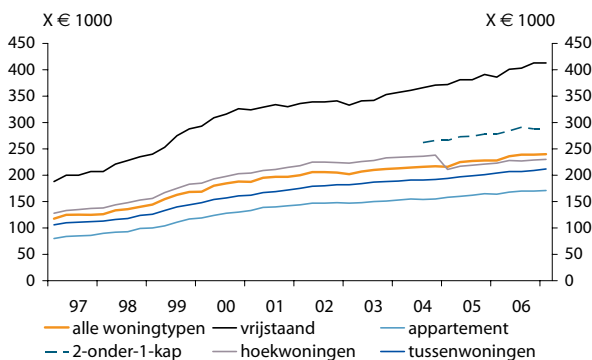
In het eerste kwartaal van 2007 hebben zich geen grote prijsveranderingen voorgedaan (figuur 1). Dit is in lijn met voorgaande jaren. Geringe prijsstijgingen zijn in het eerste kwartaal namelijk gebruikelijk. Soms doet zich zelfs een lichte prijsdaling voor. Volgens de NVM kost een gemiddelde koopwoning in Nederland momenteel € 240.000, wat € 1.000 meer is dan eind 2006. Wanneer onderscheid wordt gemaakt naar de verschillende soorten woningen, dan verschillen de prijsontwikkelingen per woningtype nauwelijks. Gemeten over een periode van 10 jaar zijn de vrijstaande

woningen iets sneller in prijs gestegen dan de overige woningtypen, al heeft dit verschil zich niet voorgedaan in de afgelopen twee jaar. Volgens de NVM zijn tussenwoningen met 1,4% het meest in prijs gestegen gedurende het eerste kwartaal van 2007. Appartementen (0,6%) en hoekwoningen (0,4%) stegen ook in prijs, terwijl de prijzen van vrijstaande woningen en twee-onder-één-kapwoningen in deze periode niet veranderden.

Veel verkooptransacties

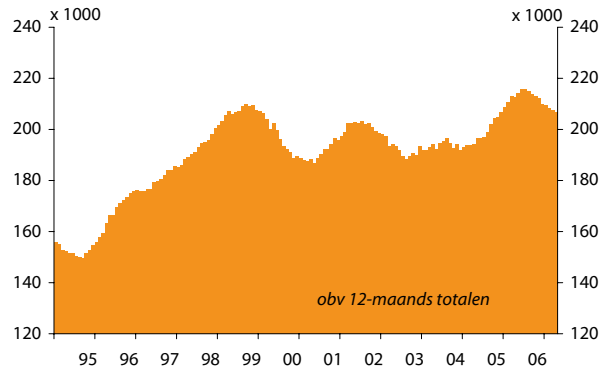
Het Kadaster registreerde gedurende de eerste vier maanden van dit jaar 60.901 verkooptransacties in de bestaande woningvoorraad. Ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar is dat een daling van 4,5%. Sinds augustus 2006 daalt het aantal woningtransacties, al blijft het 12-maandsgemiddelde, met 206.904 transacties, wel op een hoog niveau gehandhaafd. Zeker vanuit historisch perspectief veranderen momenteel veel woningen van eigenaar.

Figuur 2: Prijsontwikkeling woningen naar type

Bron: NVM

Figuur 3: Aantal transacties bestaande woningen

Bron: Kadaster

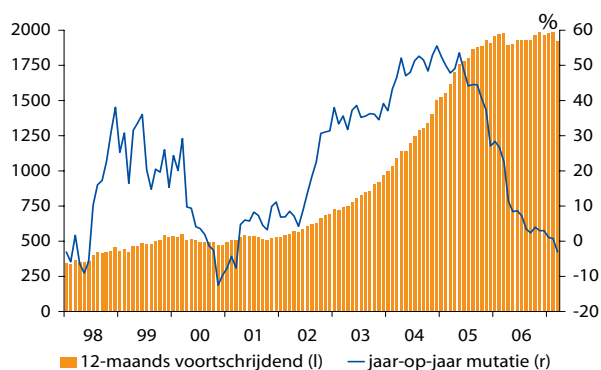
Woningmarkt

Daling onvrijwillige woningverkopten

In het eerste kwartaal van 2007 heeft het Kadaster 466 gedwongen verkopen geregistreerd. Dit is ruim 9% minder dan in dezelfde periode vorig jaar, toen 514 gedwongen verkopen plaatsvonden.

In maart 2007 is de jaar-op-jaar mutatie voor het eerst sinds maart 2001 gedaald. Dit houdt in dat er in de afgelopen 12 maanden minder gedwongen verkopen plaatsvonden dan in de 12 daaraan voorafgaande maanden. Hierdoor is het 12-maandsgemiddelde afgenomen tot het zeer lage niveau van 160 gedwongen verkopen per maand. Voor heel 2007 verwachten we voor het eerst sinds 2000 een daling van het aantal gedwongen verkopen.

Figuur 4: Gedwongen verkopen

Bron: Kadaster, Rabobank

Aanbodtekort woningen blijft

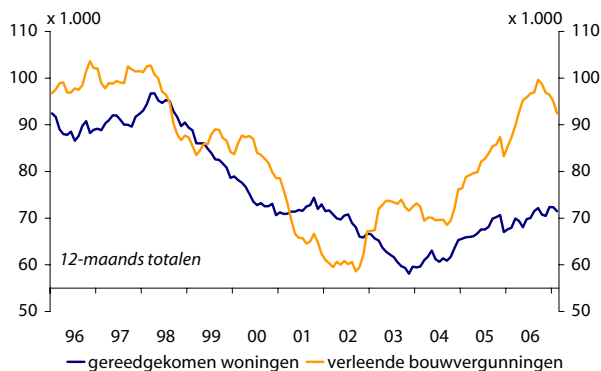
In de eerste twee maanden van 2007 heeft het CBS 5.124 nieuwe woningen geteld. Dat is een daling van 14,9% ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. De 12-maandsproductie is wel hoger dan een jaar geleden en bedraagt 71.483 nieuwe woningen. Opvallend is dat de 12-maandsproductie van huurwoningen met 14,3% sneller

stijgt dan van koopwoningen (2,1%). Voor de toekomstige oplevering van nieuwbouwwoningen zijn de thans verstrekte vergunningen van belang. In januari en februari van dit jaar zijn 10.942 nieuwbouwvergunningen verstrekt, wat het 12-maandstotaal op 92.421 brengt. Dit is hoog, maar beduidend lager dan in september 2006, toen dit cijfer circa 100.000 bedroeg. Verder valt op dat het 12-maandscijfer voor koopwoningen vanaf september 2006 daalt, maar voor huurwoningen nog steeds stijgt. Tevens is van belang dat ook de vraag naar nieuwe kantoren aanwakkert, waardoor de beperkte bouwcapaciteit in 2007 verdeeld moet worden over woning- en utiliteitsbouw.

Afname betaalbaarheid

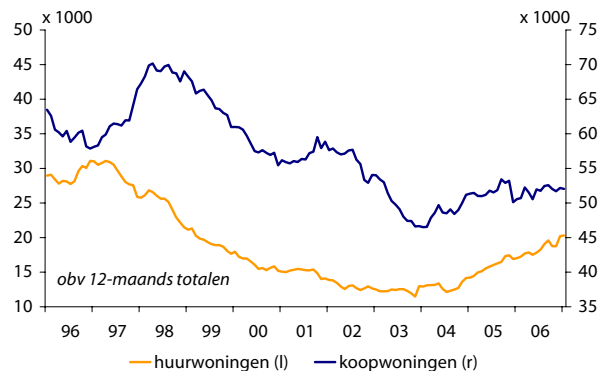
De stijging van de huizenprijzen en de gestaag oplopende kapitaalmarktrente maken dat de financieringslasten voor nieuwe huizenbezitters toenemen. Het gunstig economisch tij en de daarmee gepaard gaande positieve inkomenseffecten compenseren dit slechts ten dele, waardoor

Figuur 5: Bouwvergunningen en gerealiseerde nieuwbouw

Bron: CBS

Figuur 6: Gerealiseerde nieuwbouw naar eigendom

Bron: CBS

Woningmarkt

de betaalbaarheid van woningen per saldo daalt. Voor volgend jaar verwachten we een verdere afname van de betaalbaarheid van koopwoningen. Hoewel het beschikbare gezinsinkomen waarschijnlijk zal stijgen en de rentestijging ten opzichte van 2007 naar verwachting beperkter zal zijn, compenseert dit onvoldoende voor de verwachte prijsstijgingen van koopwoningen in 2007. Wel is de verwachte daling van de betaalbaarheidsindex in 2008 kleiner dan de voorgaande jaren.

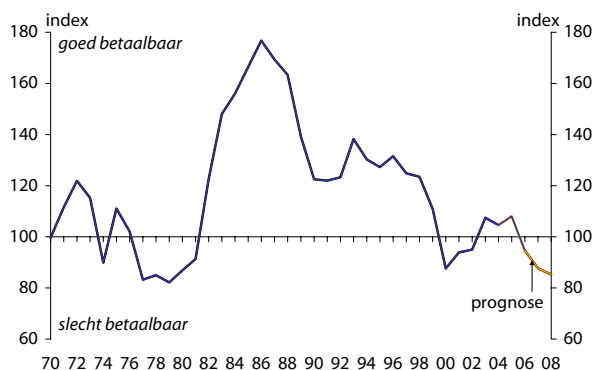
Dalende hypotheekverstrekking door oversluitingen

In de eerste vier maanden van 2007 zijn 144.642 nieuwe hypotheekverstrekkingen verstrekt. Ten opzichte van een jaar eerder zijn er in de eerste vier maanden 19,4% minder hypotheekverstrekkingen verkocht. Het totaal verstrekte hypotheekbedrag kwam uit op € 34,0 miljard, wat ook een daling is ten opzichte van dezelfde periode een jaar eerder (-12,1%). Wel is de daling in bedragen lager dan in aantallen hypotheekverstrekkingen, wat betekent dat het gemiddelde hypotheekbedrag toeneemt. Met name door de opgelopen hypotheekmarktrente neemt het aantal oversluitingen snel af. De productie van nieuwe hypotheekverstrekkingen daalt ook, maar is (veel) minder volatiel en komt overeen met het momenteel dalend aantal transacties op de woningmarkt. De totale hypotheekschuld is in 2006 verder toegenomen met € 45 miljard tot € 531 miljard. Sinds het laatste kwartaal van 2006 is de uitstaande hypotheekschuld groter dan het Nederlandse BBP en komt de onderlinge ratio uit op 100,6%. Het Kwartaalbericht Woningmarkt van mei 2007 plaatst de oplopende hypotheekschuld in internationaal perspectief en gaat nader in op de verklarende variabelen (zie www.rabobankgroep.nl/kennisbank).

Gematigd positieve vooruitzichten

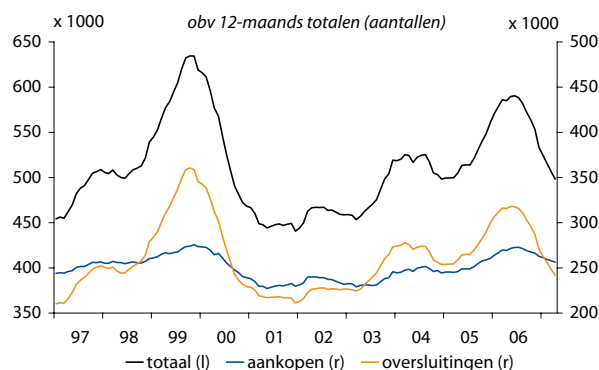
Voor 2007 en 2008 verwachten we een economische groei van 3¼% en 3%. Dit heeft gunstige uitstralingseffecten naar de arbeidsmarkt en ook verwachten we dat de groei van de consumptie kan accelereren van 2% dit jaar, tot 3¼% in 2008. Daar komt bij dat alle deelindicatoren van het consumentenvertrouwen sinds april positief zijn. Er zijn echter ook minder positieve ontwikkelingen. Zo nemen de financieringslasten van een nieuwe woning toe. De rente is de afgelopen tijd immers behoorlijk opgelopen en ook de huizenprijzen zijn wederom gestegen. Daar komt bij dat de nieuwbouwproductie wel toeneemt, maar al jaren en nog steeds achterblijft bij de kabinetsdoelstelling van jaarlijks ten minste 80.000 nieuwbouwwoningen. De krapte op de woningmarkt blijft hierdoor in stand. Al met al voorzien wij voor 2007 en 2008 een nominale stijging van de gemiddelde huizenprijs met respectievelijk 4¼% en 3¼%.

Figuur 7: Rabobank-betaalbaarheidsindex

Bron: CPB, Kadaster, Ecowin, Rabobank

Figuur 8: Volumeontwikkeling hypotheekproductie

Bron: Kadaster, Rabobank

Martijn de Jong-Tennekes
D.M.Jong@rn.rabobank.nl

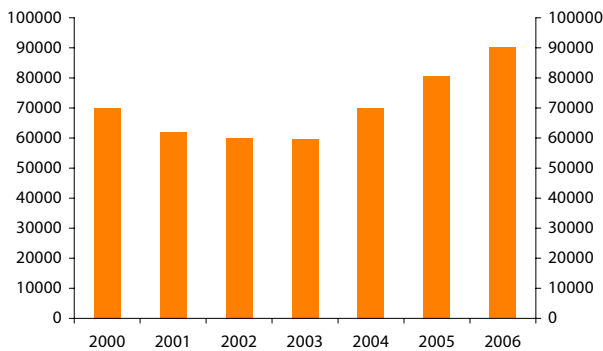

Bedrijfsleven

Nederland steeds ondernemender

Het aantal ondernemers in ons land blijft hard groeien. Afgelopen jaar kende een recordaantal starters: volgens cijfers van de Kamer van Koophandel begonnen in 2006 maar liefst 90.000 mensen voor zichzelf. Samen waren deze ondernemers goed voor bijna 85.000 nieuwe bedrijven¹.

Figuur 1: Totaal aantal startende ondernemers per jaar

Bron: KvK

Met het aantrekken van de economie is het aantal startende ondernemers jaarlijks met circa 10.000 toegenomen (zie figuur 1). Dat is een gezonde ontwikkeling. Nieuwe bedrijven leveren een belangrijke bijdrage aan de groei van de economie en de werkgelegenheid. De afgelopen jaren is het belang van nieuwe bedrijven voor de werkgelegenheid fors toegenomen. Ongeveer 40% van de banencreatie was afkomstig van nieuwe en relatief jonge bedrijven.

Het startersklimaat

De stijgende lijn in het aantal starters is deels het gevolg van een goede economie. Als deze op volle toeren draait, wordt het risico om als ondernemer te falen immers lager ingeschat. Het startersklimaat is echter niet alleen afhankelijk van de stand van de conjunctuur. Er is ook

een aantal factoren dat het aantal starters structureel stimuleert. Denk hierbij aan de invloed van onder andere de tertiaïsering van de economie, de opkomst van nieuwe diensten, een sterk gestegen maatschappelijke waardering van het ondernemerschap en een stimulerend overheidsbeleid ten aanzien van zelfstandig ondernemen. Bovendien heeft de verschraving van de sociale zekerheid het ondernemerschap in beeld gebracht als goed alternatief voor het werknemerschap.

Startersprofiel

Volgens recent onderzoek van TNS NIPO² is de gemiddelde starter hoogopgeleid (HBO) en tussen de 35 – 54 jaar. Mannen vormen met 68% nog altijd een ruime meerderheid onder de startende ondernemers, maar vrouwelijke ondernemers komen steeds meer voor. In 2003 was 26% van de starters vrouw, in 2006 is dit percentage gestegen naar 32. Starters hebben doorgaans weinig ondernemerservaring (11% is een zogenaemde doorstarter). Ze starten het bedrijf vaak in de vorm van een eenmanszaak (68%). De belangrijkste motieven om een onderneming te starten zijn: 'zelfstandig kunnen werken' en 'een nieuwe uitdaging'.

Het onderzoek presenteert ook een aantal opmerkelijke sectorspecifieke starterskenmerken. De zakelijke dienstverlening kent een groot aantal starters. Deze zijn veelal hoogopgeleid en vaker dan in andere sectoren in het bezit van vakdiploma's. De transportsector kent veel relatief jonge starters (jonger dan 36 jaar). Deze starters zijn over het algemeen laag opgeleide mannen. Binnen de detailhandel non-food zijn de starters tussen de 35 – 44 jaar. Zij bezitten minder vaak een vakdiploma, het gemiddelde opleidingsniveau is MBO. Opvallend is dat binnen de detailhandel non-food net zoveel mannen als vrouwen starten.

¹ Kamer van Koophandel Nederland (2007), Rapport Startersprofiel 2006

² TNS NIPO (2006), Onderzoek 'Startende Ondernemers 2006' in opdracht van Rabobank

Bedrijfsleven

Startende ondernemers verkeren in de beginjaren van het ondernemerschap vaak in economische onzekerheid. Om deze reden is veelal sprake van 'hybride' starters; mensen die naast hun werk als zelfstandige nog een reguliere (deeltijd-)baan in loondienst hebben.

Starters naar sector

Tabel 1 laat zien dat de (zakelijke) dienstverlening veruit de belangrijkste starterssector is, gevolgd door de bouw en de detailhandel. Opmerkelijk hoog was vorig jaar de groei van het aantal starters in de bouw. Verder springt de bovengemiddelde groei in de sector dienstverlening (vooral adviesdiensten en algemene diensten) in het oog. De groei van het aantal starters in de horeca stabiliseerde in 2006, terwijl zich in de groothandel zelfs een daling van 7 procent heeft voorgedaan.

Sterke groei in de bouw

Het aantal starters in de bouwsector blijft sterk stijgen. In 2006 zijn hier bijna 16.000 startende ondernemers geregistreerd. Dat is ruim 34% meer dan in 2005 en bijna een verdubbeling ten opzichte van 2004. In 2006 begon 39% van de starters in de bouwsector een klussenbedrijf. Andere branches in de bouw die veel starters kenden waren de timmerbedrijven (12%) en de schilders/glaszetters (9%). Veel startende ondernemers in de bouw beginnen als zelfstandige zonder personeel (ZZP'er). Inmiddels telt de sector ruim 52.000 ZZP'ers en de verwachting is dat dit aantal ook in de komende jaren verder zal stijgen. Hoofdaannemers in de bouw streven immers onverminderd naar het variabel maken van (voorheen) vaste kosten. Door gebruik te maken van ZZP'ers creëert men voor specifieke opdrachten rondom het eigen bedrijf een flexibele schil. Als de klus geklaard is, passen personeelsomvang en arbeidskosten zich vanzelf weer aan. Opvallend is verder dat 15% van het totaal aantal starters in de bouw in 2006 Poolse ondernemers betrof. FNV Zelfstandigen Bouw (Zbo) ziet het aantal Poolse bedrijven wel toenemen, maar vermoedt ook dat het deels gaat om schijnwerknemers die met een Verklaring Arbeidsrelatie (VAR) ingezet kunnen worden als zelfstandige, wellicht om CAO's te ontduiken.

Aanhoudende stijging aantal starters in de dienstverlening

Al jaren kent de sector dienstverlening relatief veel starters. De tertiaïrisering ofwel de 'verdienstelijking' van de economie is hier mede debet aan. Veel bedrijven in andere sectoren trekken zich terug op hun kernactiviteiten en stoten activiteiten als bewaking, automatisering,

Tabel 1 Startende ondernemers naar sector, 2005 en 2006

Sector	2005	2006	2005-2006 (%)
Landbouw en visserij	2.100	2.300	10%
Industrie	3.200	3.700	15%
Bouw	11.900	15.900	34%
Groothandel	6.600	6.100	-7%
Detailhandel	13.000	13.400	3%
Horeca	3.200	3.200	0%
Vervoer	2.800	3.000	6%
Financiën	700	500	-25%
Adviesdiensten	11.200	13.200	18%
Facilitaire diensten	11.200	12.200	9%
Persoonlijke diensten	10.600	11.400	8%
Algemene diensten	4.100	5.100	24%
Totaal	80.700	90.100	12%

Bron: KvK

Bedrijfsleven

financiële administratie, juridische zaken en logistiek (grotendeels) af naar derden of verzelfstandigen de interne afdeling die hiermee belast is. Ook ontstaan er in de sector bij voortduring nieuwe diensten door de ontwikkeling van de techniek, de ICT (internet) en de toenemende globalisering. Ook de media- of de creatieve industrie genereert het laatste decennium veel banen. Daarnaast is het aantal starters in de sector dienstverlening altijd hoog geweest door de lage financiële instapdrempel.

Aandeel allochtone starters neemt toe

Een steeds groter deel van de starters is van allochtone afkomst. In de periode 2003 – 2006 is het percentage allochtone starters gestegen van 12 naar 19 procent. In 2006 waren de Polen de grootste groep allochtone starters, gevolgd door de Turkse, Surinaamse en Marokkaanse ondernemers. Het aantal startende ondernemers uit Bulgarije en Roemenië (landen die onlangs zijn toegetreden tot de EU) neemt ook toe, maar blijft in absolute zin (nog) relatief klein. Veel allochtone starters vinden we terug in de bouw, detailhandel en dienstverlening. Van belang is dat de overlevingskans van de allochtone starters (met uitzondering van wellicht de groep 'schijnwerknemers') de afgelopen jaren gestegen is en inmiddels het gemiddelde niveau van de startersmarkt lijkt te benaderen.

Nederlands ondernemerschap in internationaal perspectief

Het Nederlandse ondernemerschap scoort op een aantal aspecten benedengemiddeld. Bovendien zijn Nederlandse starters volgens internationaal vergelijkend onderzoek³ minder innovatief. Met name het gebruik van nieuwe technologieën door nieuwe ondernemers blijft achter in ons land. Ook wordt negatief geoordeeld over kennisoverdracht naar nieuwe bedrijven en toegang tot kennis voor nieuwe ondernemers. Bovendien geldt dat de aandacht voor ondernemerschap in het onderwijs nog onvoldoende is. Overigens scoort Nederland goed als het gaat om de overlevingskans. Bedrijven in Nederland stoppen relatief minder vaak. Dit zou het gevolg kunnen zijn van het (in internationaal perspectief gezien) lage aandeel starters of het risicomijdende ondernemersklimaat in Nederland. Maar het is natuurlijk ook mogelijk dat Nederlanders zich beter voorbereiden op het ondernemerschap.

³ EIM (2006), Global Entrepreneurship Monitor 2005 Nederland

Tabel 2: Buitenlandse startende ondernemers naar geboorteland, 2006

Geboorteland	Aantal	(%)
Top 10		
Polen	3.350	20%
Turkije	2.100	13%
Suriname	1.300	8%
Marokko	990	6%
Duitsland	870	5%
Antillen + Aruba	600	4%
Indonesië	480	3%
Verenigd Koninkrijk	410	2%
België	360	2%
Tsjechië	240	1%

Bron: KvK

Bedrijfsleven

De levenscyclus van branches

Het aantal starters (én stoppers) is vaak afhankelijk van de levensfase waarin de branche zich bevindt. Veel branches hebben de volgende levenscyclus⁴: In de aanvangfase zijn er enkele pioniers op de markt. Indien deze pioniers succesvol blijken, vinden zij navolging en verschijnen steeds meer toetreders. Het aantal opheffingen is nog niet talrijk. Hierna komt de groeifase, waarbij de branches zich kenmerken door zowel veel starters als veel opheffingen. De markt vormt zich en komt vervolgens terecht in een fase van volwassenheid waarin de dynamiek veel minder is. Er vinden overnames plaats, wat ten koste gaat van de kleinere bedrijven. Grotere bedrijven krijgen de overhand en toetreding wordt moeilijker. Uiteindelijk kan de sector in verval raken. In deze fase vinden relatief veel opheffingen plaats. Bedrijven stoten afdelingen af of verdwijnen helemaal. Deze levenscyclus kan vooral worden herkend in typische productmarkten. Een bekend voorbeeld is de autobandenindustrie. Eerst had elk land een aantal fabrikanten, nu zijn er internationaal slechts een paar spelers over.

De starter en de bank

In het algemeen hebben startende ondernemers geen problemen met het vinden van startkapitaal. Dit is niet gek, aangezien 80% van hen over voldoende eigen middelen beschikt en dus helemaal geen beroep doet op een bank of andere externe geldschieters. Slechts circa 20% van de starters dient wel een financieringsverzoek in bij een bank. Hiervan komt één op de vijf ondernemers niet voor een bancaire financiering in aanmerking. Uiteindelijk hebben we hebben het dan over slechts 4% van het totaal aantal startende bedrijven⁵. We nemen aan dat het in deze gevallen niet gaat om ondernemers die starten met bewezen producten/diensten op bewezen markten. Het gaat waarschijnlijk wel (deels) om potentiële ondernemers met onvoldoende ondernemerskwaliteiten of niet-marktrijpe producten of diensten. Het betreft wellicht ook startende innovatieve bedrijven (onder meer de zogeheten technostarters) die vaak moeilijk kunnen aangeven of en wanneer er sprake is van een positieve cash-flow. In de praktijk moeten laatstgenoemde (innovatieve) starters daarom vaak op zoek naar risicodragende financiers zoals participatiemaatschappijen, informal investors of regionale ontwikkelingsmaatschappijen. Deze groep ondernemers mag van hun bank verwachten dat zij daarin dan een ondersteunende rol kan spelen.

Het merendeel van de starters krijgt de bancaire financiering dus prima rond. Ook de Rabobank heeft specifiek voor de startersmarkt een aantal geschikte producten, zoals het Starterskrediet, de Opstartlening en de Stimuleringslening. Verder neemt de overheid haar verantwoordelijkheid, getuige onder meer de Borgstellingsregeling MKB voor starters en de Technopartner Seedfaciliteit. Van een gebrek aan initiatieven, instrumenten en producten is voor het overgrote deel van de starters geen sprake. Voor veelbelovende starters, met een goed product en een gedegen plan, zal het vinden van een financier dan ook geen belemmering zijn. Dit is een goede zaak. Want een samenleving heeft, zoals gezegd, baat bij nieuwe bedrijven: zij zorgen voor dynamiek en werkgelegenheid en daarmee voor welvaart.

---

⁴ EIM (2007), Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid; Periode 1987-2006

⁵ TNS NIPO (2006), Onderzoek 'Startende Ondernemers 2006' in opdracht van Rabobank

Sectorvisie

Revolutie in de detailhandel?

De detailhandel is sterk onderhevig aan veranderingen. Daarbij krijgt de consument steeds meer invloed. De sector staat aan het begin van een nieuwe fase, die qua karakter afhangt van de machtsstrijd binnen de detailhandel en de mate van overheidsbemoediging. Het Hoofd Bedrijfschap Detailhandel (HBD) werkte daarom op basis van deze twee onzekerheden vier toekomstscenario's uit die we in dit artikel behandelen. Voor de detaillist is het in ieder geval noodzakelijk om onderling meer samen te werken, in te spelen op de veranderende consument en over branchegrenzen heen te kijken. Flexibiliteit is dus vereist.

Gunstige vooruitzichten

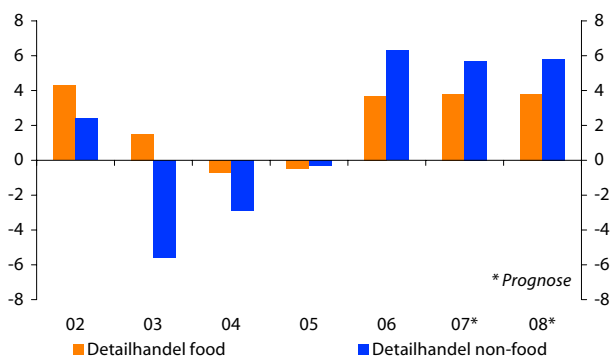
De detailhandel profiteert ook dit jaar van het goede economische klimaat. De magere jaren voor de sector zijn voorbij. Voor het eerst in lange tijd was in 2006 sprake van een flinke omzetgroei. Voor de detailhandel non-food was dit ruim 6% en voor de food bijna 4%. Het consumentenvertrouwen, de inkomenstoename en de koopbereidheid zijn hoog, mede door een grotere baan zekerheid en de groeiende werkgelegenheid. De detailhandel zal dan ook in 2007 en 2008 volop profiteren van de goede economische ontwikkeling.

Trends in de detailhandel

Hoe de toekomst op de langere termijn er uit zal zien, is echter moeilijk te zeggen. Wel mogen we aannemen dat een aantal trends, die betrekking hebben op veranderingen in het consumentengedrag en distributie, werkelijkheid worden. Deze trends hebben hun wortels in economische en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen.

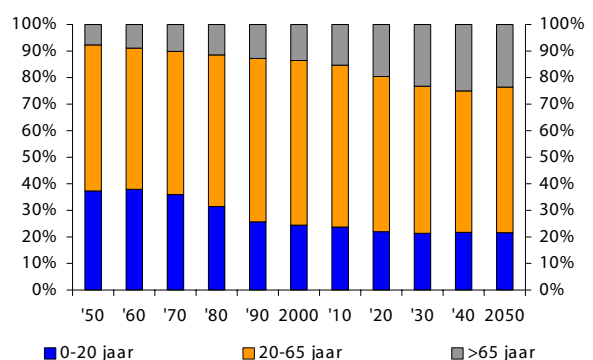
Zo neemt de komende jaren de druk op het vrij besteedbaar inkomen sterk toe. De toename van benodigde budgetten voor ziektekosten, ouderdomsvoorzieningen, lokale overheden en energie zorgen er voor dat de 'vrije' koopkracht van de consument -waar de detailhandel het juist van moet hebben- achterblijft. Met het oog op de zeer gematigde bevolkingsgroei, een toename van in totaal ongeveer 3% tot 2020, hoeft de detailhandel ook geen groei in het aantal consumenten te verwachten. Naast de ontgroening van de bevolking, slaat de vergrijzing toe. Op dit moment is de grijze druk ongeveer 22%. Dat wil zeggen: tegenover elke honderd potentiële arbeidskrachten (20-64 jaar) staan 22 personen van 65 jaar of ouder. Rond 2040 zal de grijze druk naar verwachting met 43% haar hoogtepunt bereiken. Er bestaat nogal wat onzekerheid over de bestedingen van senioren. Velen denken dat de consumptieve bestedingen van ouderen omhoog zullen gaan, omdat zij hun huis hebben afbetaald en de kinderen de deur uit zijn. De werkelijkheid is vaak

Figuur 1: Omzetontwikkeling detailhandel (in % t.o.v. voorafgaand jaar)

Bron: Rabobank en CBS

Figuur 2: Leeftijd spreiding van de bevolking tot 2050

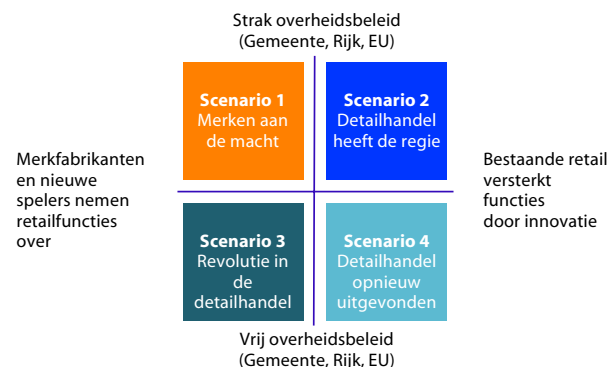
Bron: CBS

Sectorvisie

anders. Zorg kost op latere leeftijd veel geld en andere grote uitgaven blijven vaak beperkt tot de inrichting van het huis. Het HBD verwacht dat dit patroon tot 2010 aanhoudt, wat achterblijvende

'vrije' koopkracht voor de detailhandel betekent. Als gevolg van dubbele pensioenen zullen er vanaf 2020 echter wel steeds meer welvarende 65-plussers zijn. Op sociaal-maatschappelijk terrein hebben vooral de gejaagdheid en de haast waarin we tegenwoordig leven een grote invloed op de toekomst van de sector. Tijd wordt een steeds waardevoller goed voor de consument. Lange openingstijden en hulp bij het maken van keuzes worden in hoge mate op prijs gesteld. Mede door de tijdsdruk maakt de consument veel gebruik van en webwinkels; 24 uur per dag, 7 dagen in de week. Wanneer de consument een echte winkel bezoekt, verlangt hij dat de winkel leuk, spannend en/of vermakelijk is. Beleving wordt belangrijker dan ooit.

Figuur 3: Vier toekomst scenario's voor de detailhandel

Bron: HBD

Toekomst van de detailhandel

De ontwikkeling van de sector lijkt dan ook in een revolutionaire fase te zijn beland. Naast de trends die vrijwel zeker zijn, is er ook een aantal onzekere ontwikkelingen. Aan de hand van deze onzekerheden heeft het HBD vier scenario's uitgewerkt voor de toekomstige detailhandel. Deze scenario's geven een indruk van hoe de sector er in 2020 uit kan zien. Ze zijn gebaseerd op twee onzekerheden die vertaald zijn in de volgende twee vragen:

1. *Blijven de detaillisten de sector dicteren of krijgen merkfabrikanten en nieuwe spelers de macht?*
2. *Zal de overheid qua regelgeving en regulering een strak of vrij beleid voeren?*

Antwoorden op beide vragen leveren vier scenario's op met tegenovergestelde ontwikkelingen. Elk scenario geeft een uiterste van de ontwikkelingen weer.

Scenario 1: Merken aan de macht

In het eerste scenario legt de overheid veel beperkingen op aan alle spelers in de markt op het gebied van ruimtelijke ordening, openingstijden, consumentenbescherming en privacy. Ondanks deze beperkingen storten fabrikanten met een sterk merk zich in de detailhandel en nemen daardoor retailfuncties van de institutionele detailhandel voor een groot deel over. Ze richten zich rechtstreeks tot de consument met eigen (franchise) winkels, maar ook via internet. Hierbij maken ze slim gebruik van ICT en logistieke dienstverleners. Door zich rechtstreeks op de consument te richten, onttrekken zij zich aan de macht en marges van de bestaande detailhandel. Volgens scenario één zullen veel filiaalketens het moeilijk krijgen en niet meer in staat zijn om zich tot merk te ontwikkelen. Voor de zelfstandige ondernemer is een steeds kleinere rol weggelegd.

Scenario 2: Detailhandel heeft de regie

In het tweede scenario is sprake van veel regelgeving vanuit de overheid. De detailhandel houdt echter het initiatief in de relatie met de consument. Innovaties en moderne technologie voegen nieuwe waarden toe in het overbruggingsproces tussen fabrikant en consument. Detaillisten zijn krachtig door zowel hun formule als door hun lokale bekendheid. Efficiency en het bieden van beleving gaan hand in hand. De concurrentie van nieuwe spelers is minder groot,

Sectorvisie

---

omdat de detailhandel zelf de consument weet te boeien en te binden. De bedreiging van merkfabrikanten blijft uit en zelfstandige detaillisten kunnen zich, via samenwerking, goed handhaven en geven zo de regie niet uit handen. De detailhandel zal zich professionaliseren en de productiviteit verbeteren. Dit alles betekent wel dat de concurrentie flink zal toenemen en dat er hard zal worden gestreden om marktaandeel in het midden en aan de onderkant van de markt.

Scenario 3: Revolutie in de detailhandel

Het derde scenario gaat uit van een overheid die alle ruimte geeft aan de markt, maar ook van een detailhandel die hier weinig van profiteert. De sector zit te vast in de eigen winkelstructuur en in het huidige branchedenken. Nieuwe kanalen, distributievormen, assortimentsmixen en locaties worden te laat opgepakt. Sterke merken maken gebruik van hun naamsbekendheid. Zo richten zij zich direct tot de consument met eigen winkels, maar ook via internet. Filiaalketens raken in de knel en de positie van zelfstandigen zal sterk verzwakken. Ook de fysieke winkelomgeving zal veranderen. Het liberale overheidsbeleid biedt mogelijkheden aan de randen van de grote en middelgrote steden, die geduchte concurrenten vormen voor de binnensteden. Zo zullen grote retailconcepten ontstaan.

Scenario 4: Detailhandel opnieuw uitgevonden

In het laatste scenario houdt de detailhandel zelf het initiatief en innoveert de sector voortdurend. De ondernemingen maken daarbij gebruik van de ruimte die een liberaal overheidsbeleid biedt. Dat levert een hoge mate van professionalisering op en een sterke productiviteitsverbetering. Door te innoveren slagen retailers er in om optimaal tegemoet te komen aan de wensen en behoeften van de veeleisende consument. De detailhandel doorbreekt hierbij sector- en branchegrenzen. De bestaande detailhandel wordt in dit scenario tot het uiterste gedwongen om zich te vernieuwen, maar is hier succesvol in. Naast dat de detailhandel flink zal investeren in de virtuele winkelomgeving, houden ook professionele zelfstandigen zich staande.

Detaillist blijft aan zet

De vier scenario's wijzen uit dat de detailhandel in de nabije toekomst niet langer de vanzelfsprekende schakel is tussen fabrikant en consument. Er is een fundamentele verandering gaande die andere partijen kansen geeft om de functie van de detailhandel uit te hollen of over te nemen. Wij voorzien voor de toekomst van de sector een mengvorm van vooral die twee

---

Fictievoorbeeld scenario 1:

Canon Digital World nu ook in Nederland

Canon opent de eerste Canon Digital World in Nederland om zo de consument rechtstreek te kunnen bedienen. In een voormalige megastore van een elektronikawinkel is het volledige assortiment consumentenproducten van Canon op het gebied van beeld en geluid te zien en uit te proberen. Je kunt er gratis cursussen volgen op het gebied van fotografie en foto- en filmbewerking. Klanten kunnen terecht voor reparaties die direct uitgevoerd worden en ze kunnen andere Canongebruikers ontmoeten op het meeting point van de Canon Digital Community.

Bron: HBD

Fictievoorbeeld scenario 2:

Libelle-clubartikelen bij de Hema

De Libelle-club, ontstaan uit het vroegere tijdschrift Libelle, heeft samenwerking gezocht met de Hema voor de verkoop van Libelle-producten. De 500.000 clubleden kunnen alle producten, van sokken tot computers, bij de Hema bekijken en kopen. De producten worden binnen het normale assortiment gepresenteerd, maar wel met een speciale sticker. Ze zijn uitsluitend verkrijgbaar voor leden. In elke vestiging is ook een Libelle-helpdesk, waar men zich direct als lid kan melden en informatie kan krijgen over clubverzekeringen en clubreizen.

Bron: HBD

Sectorvisie

---

scenario's waarbij de detailhandel nog steeds dicteert (scenario twee en vier). Vanwege de huidige economische opleving zal de detailhandel naar verwachting genoeg daadkracht hebben om een innovatie- en professionaliseringsslag te bewerkstelligen. Investerings in zowel personeel als technologie stelt de huidige detailhandel in staat de sector in handen te houden. Er zijn slechts enkele branches waar de invloed van merkfabrikanten kan toenemen, namelijk bij die branches waar de consument veel waarde hecht aan merken, zoals bij bovenkleding en schoenen. De kans dat de merkfabrikant de totale macht in handen krijgt is echter klein. Het is wel zaak dat de bestaande detailhandel snel genoeg anticipeert op trends. De belangrijkste aandachtspunten voor de detaillist zijn de noodzaak tot meer samenwerking, het sterk veranderende consumentengedrag en de toenemende branchevervaging.

Meer samenwerking is van essentieel belang. Samenwerking tussen de verschillende schakels in de keten leidt tot minimalisatie van de kosten en maximalisatie van de toegevoegde waarde. Ook maakt het investeringen in ICT en logistieke structuren mogelijk. Om de collectieve aantrekkingskracht voor de consument te vergroten en krachtig te kunnen optreden tegen de lokale overheid is samenwerking binnen winkelgebieden noodzakelijk.

De detailhandel zal ook moeten inspelen op het sterk veranderende gedrag van de consument. In de toekomst zullen consumenten in alle leeftijdsgroepen behoefte hebben aan meer gemak, tijdsbesparende dienstverlening en een transparant aanbod. De informatie-, verkoop- en servicefuncties in de detailhandel zullen hierop moeten inspelen.

De derde belangrijke ontwikkeling is de toenemende branchevervaging. In de toekomst zullen branchegrenzen grotendeels doorbroken zijn. De consument heeft behoefte aan bedrijven die goederen, diensten, advies, sfeer en beleving bieden. Een winkel moet leuk, gezellig, spannend, goedkoop en efficiënt zijn. Alleen vanuit een branche-invalshoek blijven werken, is met het oog op de toekomst dan ook af te raden. De branchevervaging wordt versterkt door de opkomst van andere winkelkanalen, zoals internet, mobiele telefoon en interactieve tv. Kiezen voor de juiste kanalenmix is voor de meeste detaillisten een hele uitdaging.

Fictievoorbeeld scenario 3:

Lego Image Store bij de Efteling

Lego vestigt een grote image store naast de Efteling. Kinderen kunnen onbeperkt spelen en bouwen met Lego. In een speciaal kinderrestaurant, geheel gebouwd in Legostijl, kunnen ouders iets eten en drinken. Lego biedt samen met de Efteling arrangementen, waarbij over en weer met kortingsbonnen wordt gewerkt. Zo ontvangt de consument bij aankoop van € 50,- aan Lego een gratis toegangskaartje voor de Efteling en mag elke bezoeker aan de Efteling voor € 5,- aan Lego uitzoeken. Inmiddels zijn er ook kleine Legoshops bij vestigingen van McDonald's.

Bron: HBD

Gertine Mensink
G.J.Mensink@rn.rabobank.nl

Fictievoorbeeld scenario 4:

Eerste Family Car van Ikea afgeleverd

In de Rotterdamse haven is de eerste Ikea Family Car afgeleverd. Ikea laat deze gezinsauto produceren in China. De klant kiest zelf via internet de uitvoering, kleur en accessoires van de auto. De levertijd bedraagt acht weken, de prijs is slechts € 6.000,- en de garantieduur is vier jaar. Na deze periode kan de klant de auto inleveren bij Ikea waarbij hij € 500,- korting ontvangt op een nieuw exemplaar. Ikea verscheept de ingeruilde auto's naar ontwikkelingslanden in het kader van hun eigen welfare programma. Tegen lage kosten verzorgt Ikea ook de verzekering en het onderhoud.

Bron: HBD

Paula Oud
P.H.G.Oud@rn.rabobank.nl

De angel uit de vergrijzing

Vergrijzing als participatievraagstuk

De vergrijzing van de Nederlandse bevolking wordt in het maatschappelijk debat met argusogen bekeken. De kosten van AOW en zorg en de behoefte aan verplegend personeel zullen de financiële en organisatorische draagkracht van de samenleving te boven gaan. Echter, niet zozeer gezondheid en financiën vormen de kern van de vergrijzing, maar de geringe maatschappelijke participatie door ouderen. Als ouderen langer en meer maatschappelijk actief zijn, op de arbeidsmarkt of anderszins, zou vergrijzing niet langer een last voor de samenleving zijn. De mens is zo oud als hij zich gedraagt.

Wat heet, 'oud'?

Ondanks de belangstelling voor de vergrijzing en haar gevolgen blijft doorgaans onbenoemd wat onder 'oud' wordt verstaan. Met de invoering van de AOW in de jaren '50 ging de leeftijd van 65 jaar gelden als 'harde' grens tussen 'middelbaar' en 'oud'. Het moment van uittreden uit het arbeidsproces werd een waterscheiding in de levensloop van de mens, die niet alleen op het vlak van de arbeidsparticipatie, maar ook op tal van andere aspecten van het leven geacht werd te gelden. Daarmee was de ouderdom dan wel eenduidig begrensd, maar deze begrenzing deed allerm minst recht aan genoemde geleidelijkheid van het verouderingsproces en evenmin aan verschillen in leefwijze of gezondheid die zich tussen personen van 65 jaar voordoen. Gezien de geleidelijkheid, de variatie en de complexiteit van het verouderingsproces is een eenduidige begrenzing ook nauwelijks te maken. Veroudering vangt immers aan bij de geboorte en eindigt met de dood.

Ouderdom kan dan ook worden opgevat als één van de fasen van het leven, na de fasen van de vroege jeugd, de jongvolwassenheid en de volwassenheid. De ouderdom vangt aan zodra de mens in het besef leeft dat het bestaan eindig is, de balans van zijn leven opmaakt en een antwoord formuleert op de vraag: 'wat doe ik met de mij nog toegemeten tijd?'. In deze opvatting is ouderdom niet een (objectieve) leeftijdscategorie, maar een (subjectieve) geestesgesteldheid die leidt tot het zo lang mogelijk streven naar een zo actief mogelijke tijdsbesteding. Hieraan ligt de gedachte ten grondslag dat mensen zelf in grote mate vorm en inhoud aan hun leven (kunnen) geven. De oudere kan zelf kiezen voor maatschappelijke participatie, sociaal isolement is daarentegen het lot van diegenen die niet willen participeren.

Oud, maar niet gebrekkig

Voorwaarden voor (sociale) participatie tot op hoge leeftijd zijn een goede gezondheid, het behoud van de eigen woonomgeving en voor velen ook de aanwezigheid van een partner. Zodra aan (een van) deze voorwaarden niet meer wordt voldaan, treedt bij velen een fase in van geleidelijke vermindering van maatschappelijke activiteit en betrokkenheid, van streven naar 'rust' en van een (langdurige) voorbereiding op de dood. Uiteindelijk is ieder mens sterfelijk. Bovendien leert het spreekwoord: 'ouderdom komt met gebreken'. De vergrijzing wordt dan ook vaak (impliciet) in verband gebracht met het forse aandeel van de gezondheidszorg in het nationaal inkomen en de sterke groei van dit aandeel. In 2005 werd bijna 9% van het Nederlandse nationaal inkomen besteed aan (gezondheids)zorg en de verwachting luidt dat dit aandeel in 2020 zal zijn toegenomen tot 10,5%¹. Deze groeiverwachting is in de afgelopen jaren bovendien regelmatig naar boven toe bijgesteld.

Deze koppeling is echter grotendeels onterecht². Ten eerste was in de afgelopen jaren de toename van de uitgaven aan zorg in ons land voor 60% het gevolg van prijsstijgingen en slechts voor 40%

---

¹ CPB (2006), Ageing and the sustainability of Dutch public finance.

² CPB (2005), CPB Nieuwsbrief maart 2005

De angel uit de vergrijzing

van de groei van de 'zorgconsumptie'. Ten tweede zijn voor deze 'volumegroei' vooral culturele en technologische factoren verantwoordelijk. De sterke ontwikkeling van de medische technologie biedt steeds nieuwe mogelijkheden en dit aanbod schept begrijpelijkerwijs zijn eigen vraag. Daarbij is van belang dat in ons land een groot deel van de (medische) zorg die mogelijk is, voor iedereen beschikbaar wordt gesteld³. De vergrijzing nam in de groei van de vraag naar zorg slechts een bescheiden plaats in. Met het klimmen der jaren nemen de lichamelijke beperkingen weliswaar toe, maar beslist niet alle ouderen zijn hulpbehoevend. De helft van de mensen van tachtig jaar kent geen of slechts lichte beperkingen (figuur 1). 'Oud' is dus niet hetzelfde als 'gebrekkelig'⁴.

Toenemende 'grijze druk'

'Oud' gaat echter wel gepaard met een verminderde maatschappelijke participatie. Sinds de jaren '50 ontvangt iedere Nederlander van 65 jaar of ouder immers een AOW-uitkering en is daardoor vrijgesteld van de noodzaak om zelf te voorzien in een inkomen. Daardoor is van participatie op de arbeidsmarkt door 65-plussers praktisch geen sprake meer.

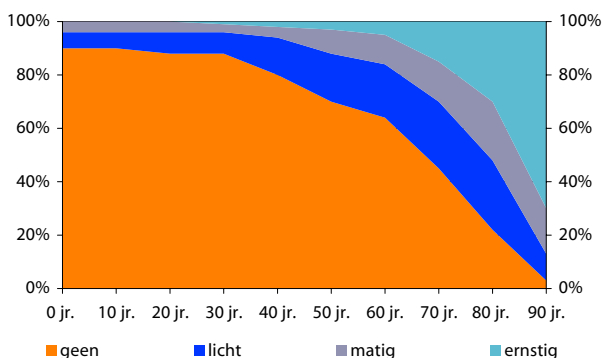
De AOW-uitkeringen worden opgebracht uit AOW-premies, die de werkzame beroepsbevolking betaalt, aangevuld met een bijdrage door de rijksoverheid. De kosten van de AOW worden dus in grote mate 'omgeslagen' over de economisch actieve bevolking⁵. De hoogte van de AOW-premie wordt daardoor bepaald door de 'grijze druk', de verhouding tussen het aantal mensen van 65 jaar

3 Het onthouden van medische zorg is in ons land tot nog toe voornamelijk vanuit medisch-ethisch oogpunt beschouwd. Het toedienen of onthouden van zorg vindt plaats op grond van de situatie en wensen van de zorgbehoevende en de beroepsethiek van de zorgverleners. Door de sterke groei van de kosten van de gezondheidszorg, worden nu ook economische argumenten ingebracht. Daarbij wordt getracht in kaart te brengen wat een (medische) ingreep opbrengt aan extra 'kwaliteitslevensjaren'.

4 Medisch onderzoek richt zich voornamelijk op de kwalen die zich op middelbare leeftijd voordoen. Gezondheidsproblemen die vooral op hogere leeftijd optreden, worden als onontkoombare en onoplosbare 'leeftijdskwalen' beschouwd. Recent dringt het besef door dat (ook) vele van deze gebreken wel eens als 'ziekte' zouden kunnen worden gezien en dus in principe geneeslijk zijn.

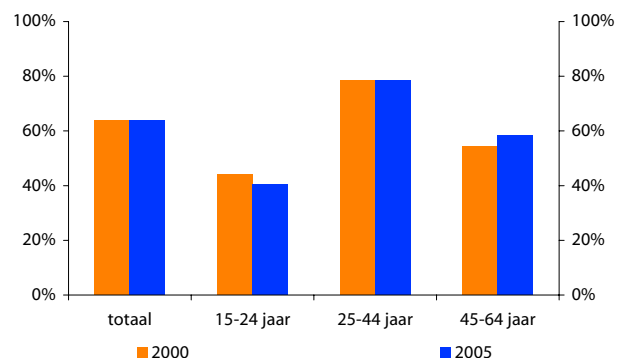
5 De AOW-premie is sinds 1997 aan een maximum gebonden (17,9% van het inkomen in de eerste schijf van de inkomstenbelasting). Wat verder nodig is voor de AOW wordt betaald door de rijksoverheid. Hierdoor wordt dit deel van de AOW-kosten omgeslagen over de gehele belastingbetalende bevolking en is deze deels al 'gefiscaliseerd'.

Figuur 1: Lichamelijke beperkingen naar leeftijd 2002

Bron: SCP

Figuur 2: Ontwikkeling arbeidsparticipatie 2000-2005

Bron: CBS

De angel uit de vergrijzing

of ouder en het aantal mensen in de economisch actieve leeftijd. Deze 'grijze druk' is als gevolg van de vergrijzing sterk toegenomen en zal in de komende jaren nog verder stijgen: van 16% in 1975 tot 21% in 2005 en naar verwachting 29% in 2020.

'Oprekken van de laatste levensfase'

Door de ruime mogelijkheden voor vervroegde uittreding raakten ouderen in de afgelopen decennia echter al ver voor hun 65^e levensjaar 'vrijgesteld' van maatschappelijke verplichtingen, waaronder het leveren van betaalde arbeid. Er was sprake van het naar voren 'oprekken' van de laatste levensfase. De oudere Nederlander werd daardoor veel langer afhankelijk van degenen die wel werken. In de jaren '90 verrichte nog maar de helft van de Nederlanders tussen 45 en 65 jaar betaalde arbeid. Daardoor nam niet alleen de 'grijze druk' sterk toe, maar kwam ook de betaalbaarheid van de AOW prominent op de politieke agenda.

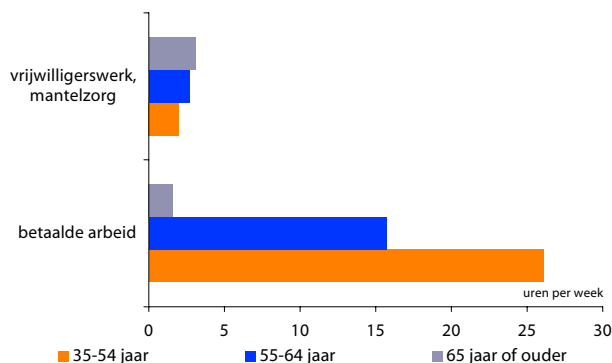
Het laten meebetalen van pensioentrekkers aan de AOW door deze verder te fiscaliseren en verhoging van de pensioenleeftijd zijn (nog) onderwerp van de (verkiezings)strijd⁶, maar de mogelijkheden voor vervroegde uittreding zijn inmiddels al fors ingeperkt⁷. In de afgelopen jaren is de arbeidsparticipatie in de leeftijdscategorie van 45 tot 65 jaar dan ook gegroeid (figuur 2). De arbeidsparticipatie in deze groep nam tussen 2000 en 2005 weer toe van 54% tot 58% en daarmee werd het verschil met de leeftijdscategorie van 25 tot 45 jaar teruggebracht.

Het inlopen van de achterstand qua arbeidsparticipatie door ouderen duidt echter allerm minst op een sterke positie op de arbeidsmarkt, maar is voor een groot deel te danken aan de in vergelijking met vorige leeftijdscohorten sterk toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen in deze leeftijdscategorie. De positie van oudere werknemers op de arbeidsmarkt is juist zwak. Werkgevers kennen aan ouderen een lagere arbeidsproductiviteit toe dan aan jongeren en bovendien zijn de

6 Nederland staat met de discussie over de betaalbaarheid van de vergrijzing beslist niet alleen. Ook in de ons omringende landen wordt gesproken over verhoging van de pensioenleeftijd. In Duitsland en het Verenigd Koninkrijk is de pensioenleeftijd in een aantal bedrijfstakken inmiddels verhoogd tot 67 jaar.

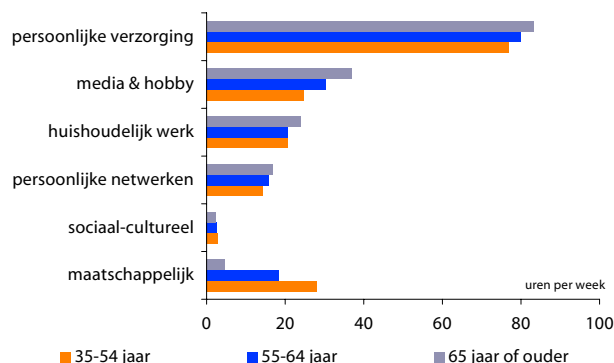
7 De VUT-regeling, die net als de AOW een omslagstelsel was, werd vervangen door individuele (spaar)regelingen, het 'prepensioen' en de 'levensloopregeling'.

Figuur 3: Tijdbesteding maatschappelijke participatie in uren per week 2002

Bron: SCP

Figuur 4: Tijdbesteding in uren per week 2002

Bron: SCP

De angel uit de vergrijzing

---

arbeidskosten per uur van ouderen meestal hoger als gevolg van vaste jaarlijkse 'periodieken' in de salarisopbouw en van beschermende maatregelen⁸. 'Als werkgevers zich zorgen maken over de vergrijzing, willen ze eerst vrouwen, dan allochtonen en dan pas ouderen.'⁹ Als ouderen eenmaal werkloos zijn, blijven ze dat dan ook veel langer dan jongeren. Mensen van 50 tot 55 jaar zijn anderhalf maal zo vaak langdurig werkloos als gemiddeld. Vergroting van de arbeidsparticipatie van ouderen is dus geen sinecure¹⁰.

Geen substitutie van betaald door onbetaald werk

Ouderen keren zich echter ook buiten de arbeidsmarkt af van de samenleving. Zij verruilen niet zozeer een betaalde voor een onbetaalde maatschappelijke participatie, maar richten zich vooral op persoonlijke ontplooiing en welzijn door bijvoorbeeld theaterbezoek en reizen, en op hun persoonlijke netwerk. De toename van door ouderen aan vrijwilligerswerk bestede tijd (+ 1 uur per week) weegt bij lange na niet op tegen de afname van de werktijd met gemiddeld 24,5 uur per week (figuur 3). Daarbij is de invloed van de leeftijd niet van belang. Mensen in de leeftijdscategorie van 60 tot 70 jaar besteden gemiddeld nauwelijks meer tijd aan vrijwilligerswerk dan mensen van 70 jaar of ouder. Er wordt wel meer tijd besteed aan het onderhouden van persoonlijke contacten, maar veruit het grootste deel van de tijd die vrijkomt na beëindiging van het betaald werk, wordt besteed aan individuele hobby's (+ 8 uur per week) en het 'rustiger aandoen' (figuur 4). De tijd voor persoonlijke verzorging neemt vanaf de leeftijd van 65 jaar toe met 6 uur per week.

Maatschappelijke participatie

Door deze 'vrijblijvende' invulling van hun tijdbesteding hebben ouderen een meer in zichzelf gekeerde positie en vervullen zij voor de samenleving als geheel een minder zinvolle rol dan mogelijk zou zijn. Waardevolle menskracht en ervaring blijven immers onbenut. Meer maatschappelijke participatie door ouderen kan bovendien de negatieve beeldvorming die ouderen over zich afroepen door zich terug te trekken in hun eigen 'Zwitserlevengevoel' pareren. Net als voor andere groepen in de samenleving geldt voor ouderen immers: 'onbekend maakt onbemind'.

Daarnaast wordt ouderen zelf ook tekort gedaan. Ook (oudere) mensen die zorg van anderen nodig hebben, verkeren liever in een positie van 'geven en nemen' dan in een positie van eenzijdige afhankelijkheid. Bovendien kan een grotere maatschappelijke participatie van ouderen een rol spelen bij het terugdringen van het beroep op professionele zorg. (Georganiseerd) vrijwilligerswerk, mantelzorg en de verschillende vormen van professionele zorg zijn gelijkwaardige stappen in de zorgketen, die voor een deel weliswaar complementair zijn aan elkaar, maar voor een deel ook uitwisselbaar. Een actieve houding ten aanzien van de beperkingen die zich voordoen en een omvangrijk en hecht sociaal netwerk zijn voor ouderen van cruciaal belang als de professionele zorg niet (meer) in de vraag kan voorzien. Ouderen lijken zich hiervan bewust te zijn, gezien de toename van de bereidheid onder ouderen tot het geven aan en ontvangen van hulp buiten de directe familiekring in de afgelopen jaren. Het lijkt daarom nodig om niet alleen in financiële zin te 'sparen voor later', maar ook door het opbouwen en onderhouden van een sociaal netwerk. Een grotere participatie in vrijwilligerswerk kan daaraan bijdragen en biedt tevens een antwoord op de vraag naar zorg en aandacht.

---

⁸ Voorbeelden van dergelijke maatregelen zijn: meer vrije dagen en de vrijstelling van overwerk en nachtdiensten.

⁹ NRC-Handelsblad (6/11/2006), Langdurig werkloos vanaf 40ste jaar

¹⁰ Niels, Visser, Langer doorwerken met de levensloopregeling, Themabericht 2006/05, maart 2006

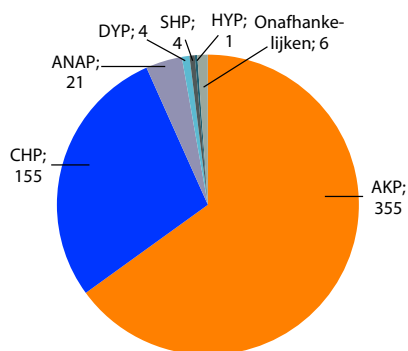
Turkije

Van politieke naar economische crisis?

Na enkele jaren van relatieve politieke rust is Turkije sinds twee maanden weer volop in het nieuws vanwege politieke strubbelingen. Aanleiding hiervoor vormden ontwikkelingen in de aanloop naar de presidentsverkiezingen van begin mei, waarin de regerende Partij voor Rechtvaardigheid

en Ontwikkeling (AKP) ervan werd beticht de seculiere staat in gevaar te brengen. De onrust die hierop volgde in het parlement en onder het volk, zou in het verleden onherroepelijk hebben geleid tot een financiële en economische crisis in Turkije. Maar hoe staat het land er nu voor? Is het te verwachten dat de politieke onenigheid en sociale onrust zich ook deze keer weer vertaalt in het ineenstorten van de financiële markten?

Figuur 1: Zetelverdeling parlement

Bron: Global Insight

Politiek staat op kruispunt

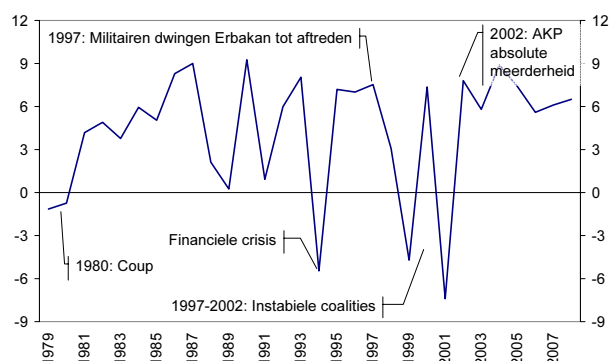
De verklaring voor de huidige politieke instabiliteit vindt zijn oorsprong in 2001. In dat jaar werd de AKP opgericht, vlak na het verbod op de islamitische FP (Partij van de Deugd). Met name de meer hervormingsgezinde vleugel van de FP is na dit verbod overgegaan naar de AKP. Sinds de verkiezingen van november 2002 is de AKP met een overtuigende meerderheid (355 van de 550

parlementszetels) aan de macht. Onder haar vleugels is Turkije economisch opgebloeid, wat onder meer te danken is aan structurele hervormingen die de AKP heeft doorgevoerd, met name in het begrotingsbeleid. Desondanks wordt de partij vaak met argusogen bekeken vanwege haar Islamitische karakter. Volgens critici zou de AKP de seculiere grondbeginselen van Turkije willen afschaffen, maar hier in de afgelopen vier jaar nog geen pogingen toe hebben ondernomen vanwege de zittende seculiere president Ahmet Sezer. De president heeft in Turkije een verregaande mate van beslissingsbevoegdheid en bezit het vetorecht. Bij de presidentsverkiezingen van mei kon de AKP echter een eigen kandidaat voordragen. Nadat eerst lang werd gespeculeerd of AKP's leider, premier Erdogan, zich kandidaat zou stellen, droeg hij uiteindelijk zijn minister van buitenlandse zaken Abdullah Gul voor. Gul wordt in binnen- en buitenland alom gerespecteerd vanwege zijn ministerskwaliteiten, maar hij draagt ook sterk het islamitische geloof uit. Om die reden zijn de oppositiepartijen en het leger fel gekant tegen de kandidaatstelling van Gul. Zij vrezen dat hierdoor voor de AKP alle barrières zijn weggenomen om hun Islamitische principes aan het volk op te leggen. De oppositiepartijen hebben hierop de presidentsverkiezingen geboycot, zodat de vereiste kiesdrempel van tweederde van de zetels in het parlement niet werd gehaald. Ondertussen sprak ook het leger zijn ernstige zorgen uit en deelde mee paraat te staan om, indien nodig, in te grijpen (m.a.w. een coup te plegen). In diverse steden volgden massabetogingen. Aan de korte periode van hevige onrust kwam een voorlopig einde doordat het gerechtshof de presidentsverkiezingen officieel ongeldig verklaarde vanwege een tekort aan stemmers. Hierop trok Gul zich terug als kandidaat en gaf de AKP toe aan de wens van de oppositie de parlementsverkiezingen te vervroegen van november naar juli. De oppositie zal hierin proberen de meerderheid van AKP terug te dringen en wellicht een tweepartijenregering te kunnen vormen. De AKP probeert ondertussen via een wetswijziging te bewerkstelligen dat de president rechtstreeks door het volk kan worden gekozen, zodat zij alsnog het presidentschap in de wacht kan slepen. De discussie rondom de toekomstige president geeft aan dat Turkije mogelijk op een historisch kruispunt staat. Uiteraard stoken de partijen in de aanloop tot deze verkiezingen het vuurtje hoog op. Zo stellen voorstanders van de seculiere staat onomwonden dat de erfenis van Atatürk op het spel staat, waarbij de seculiere staat

Turkije

sluipenderwijs wordt afgebroken en omgevormd tot een staat naar Islamitisch model. Maar zelfs als we dit scenario buiten beschouwing laten kunnen we de huidige ontwikkelingen samenvatten als een politieke crisis, waarvan Turkije er in zijn geschiedenis vele heeft gekend.

Figuur 2: GDP-groei (%) en politieke ontwikkelingen

Bron: IIF, EIU, Rabobank Nederland

Roerig verleden

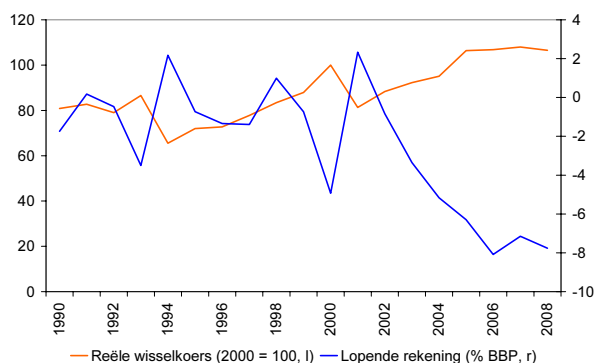
Terugkijkend is duidelijk te zien dat politieke crises vrijwel steeds gepaard gingen met een sterke terugval in economische activiteit (figuur 2). De crisis van 2001-2002 is op dat gebied zeer illustratief. De economische groei werd negatief, de wisselkoers doorbrak alle barrières en de inflatie nam toe tot bijna 75% in het eerste kwartaal van 2002. Een voortdurende opeenvolging van coalities zonder daadwerkelijke macht, de dreiging van de militairen op de achtergrond, een grote hoeveelheid speculatief kapitaal en een zeer kwetsbare bankensector leidden ertoe dat de economie als een pudding in elkaar zakte. Het is precies die combinatie van politieke onzekerheid en financieel-economische instabiliteit die de Turkse economie meermalen op de knieën heeft gedwongen. Gezien de politieke onzekerheid van het

moment is het de vraag of Turkije opnieuw een dergelijke episode zal gaan doormaken.

Staat Turkije nu stevig in de schoenen?

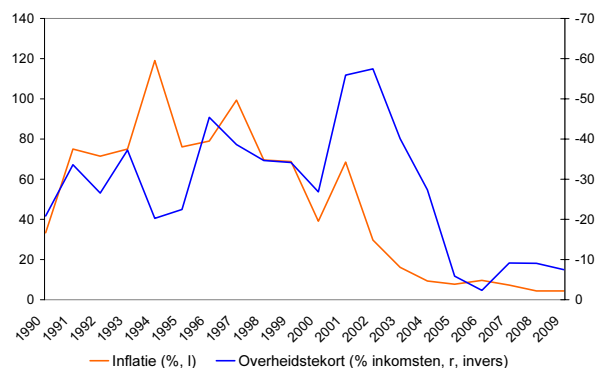
Ondanks de onmiskenbare vooruitgang van de afgelopen jaren is er vanuit economisch perspectief nog steeds het een en ander aan te merken op de situatie in Turkije. Het enorme tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans (8,1% van het BBP per eind 2006) loopt daarbij het meest in het oog. Dit tekort loopt in de regel snel op in perioden van sterke binnenlandse groei. Daarbij moet verder worden aangetekend dat de reële wisselkoers zich nu op een hoger niveau bevindt dan vóór de crisis van 2001. Op dat moment bleek de wisselkoers zwaar overgewaardeerd te zijn, waarna een harde correctie volgde. De gevoeligheid van de wisselkoers voor veranderingen in (investeerdens-) sentiment afgelopen voorjaar geven aan dat de economie hier nog steeds zeer kwetsbaar is. Sinds 2002 zijn er echter wel structurele veranderingen geweest, waarbij het

Figuur 3: Lopende rekening in onbalans

Bron: EIU, Rabobank Nederland

Figuur 4: Fiscale en monetaire stabilisatie

Bron: EIU, Rabobank Nederland

Turkije

machtsmonopolie van de AKP partij garandeerde dat rationeel economisch beleid zonder voortdurende tegenstand konden worden doorgevoerd. De bankensector heeft een diepgaande consolidatieslag doorgemaakt. Een strikt programma van monetaire stabilisatie en fiscale

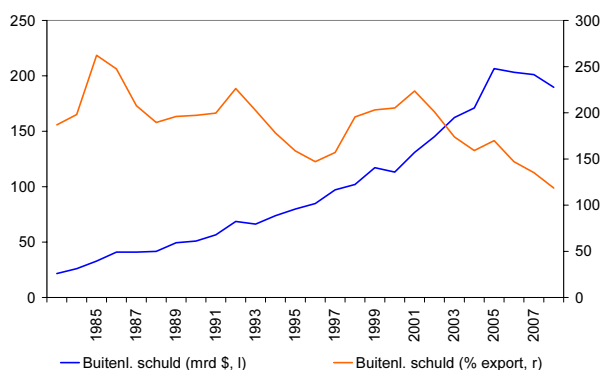
consolidatie heeft de overheidsfinanciën uit de acute gevarenzone getrokken. Figuur 4 geeft aan dat in dit opzicht een indrukwekkende prestatie is neergezet. De inflatie ligt sinds 2004 consequent onder de 10%, van een gemiddeld niveau van boven de 75% in de voorgaande 20 jaar. De overheidsfinanciën zijn veel beter in balans, getuige een zeer sterke reductie van het overheidstekort uitgedrukt in overheidsinkomsten. Dit betekent dat de overheid veel minder druk op de binnenlandse economie legt om haar tekorten aan te zuiveren. Verder laat de buitenlandse schuld sinds 2005 een afname in relatieve, en sinds kort ook absolute termen zien. De exporten stegen sterk, maar ook de binnenlandse productiviteit is toegenomen. Opmerkelijk is dat de periode van onzekerheid in juni 2006 vrijwel volledig is gecorrigeerd. Uiteraard is Turkije hierin, net als vele andere Emerging Markets, bijgestaan door gunstige

externe omstandigheden. Vooral het veelgenoemde wereldwijde overschot aan liquiditeit lijkt een belangrijke factor te zijn.

Besluit

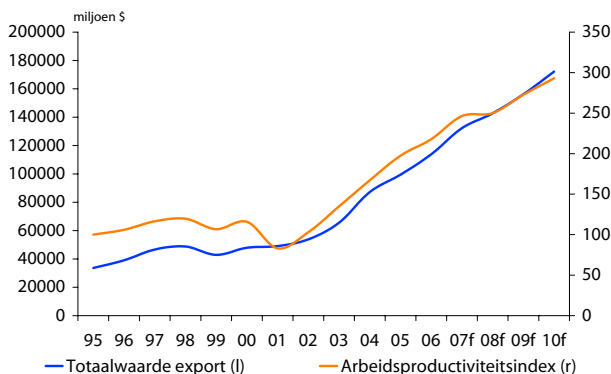
Turkije bevindt zich volgens sommigen opnieuw op een historisch kruispunt in zijn roerige geschiedenis. Dergelijke kruispunten gingen in de regel gepaard met zware economische crises, welke diepe wonden achterlieten. Turkije is daar ook nu niet immuun voor. Het land is echter beter dan ooit geutiliteerd om een politieke crisis niet te laten doorslaan in een economische. De binnenlandse onzekerheid kan waarschijnlijk grotendeels worden opgevangen, maar de economie blijft kwetsbaar voor terugtrekkende bewegingen van buitenlands kapitaal.

Figuur 5: Buitenlandse schuld

Bron: EIU, Rabobank Nederland

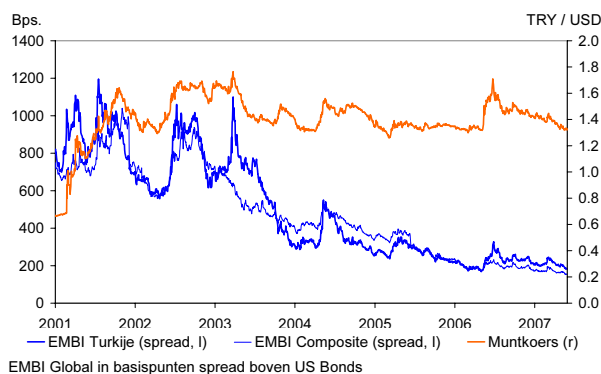
Export en arbeidsproductiviteitsindex

Bron: EIU

Inez Vereijken
I.C.F.W.Vereijken@rn.rabobank.nl

Figuur 7: Financiële indicatoren op langere termijn

Bron: Ecwin, JP Morgan, Rabobank Nederland

Joost van den Akker
J.Akker@rn.rabobank.nl

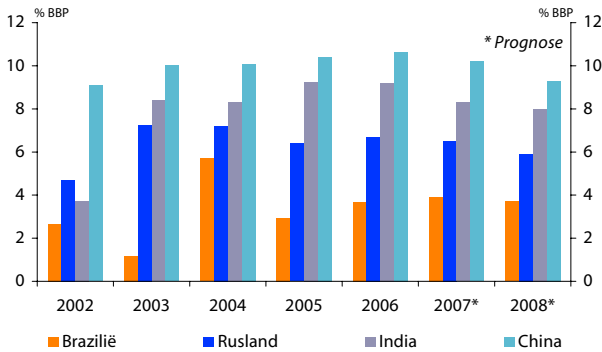
Blik op de BRIC

In China's kielzog China

De indrukwekkende expansie die de Chinese economie doormaakt sinds Deng Xiaoping in 1978 de eerste hervormingen doorvoerde lijkt onstuitbaar te zijn geworden. In het eerste kwartaal van

2007 bedroeg reële groei meer dan 11%, een tempo dat ook door de Chinese autoriteiten onhoudbaar wordt geacht. Jarenlang heeft China enthousiast geïnvesteerd in productiecapaciteit om aan de buitenlandse vraag naar goedkope producten te kunnen voldoen, maar nu merken de Chinese autoriteiten dat een exportgeleide economie zich lastig laat sturen. Door de geringe rol van de binnenlandse vraag in de economie en de sterke concurrentiepositie van de exportsector, resulteren een hogere rentestand en een ruimere wisselkoersband voornamelijk niet in een merkbaar lagere groeivoet. Een sterkere appreciatie van de Yuan zou niet alleen consumentenbestedingen stimuleren, maar ook de grip van de monetaire autoriteiten op het banksysteem versterken. Een sterkere binnenlandse vraag maakt beleidsverkrapping veel effectiever in het bestrijden van oververhitting.

Figuur 1: Groeivoet BBP (%)

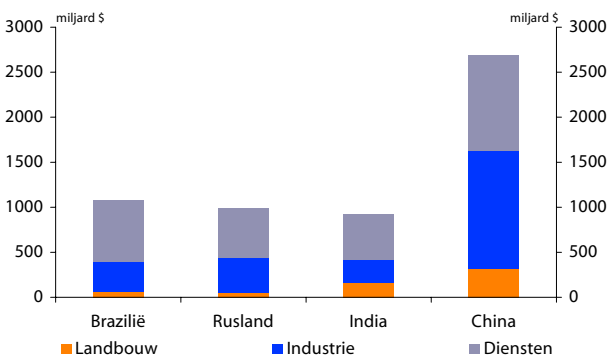

Bron: Ecwin, data uit 2006

Brazilië

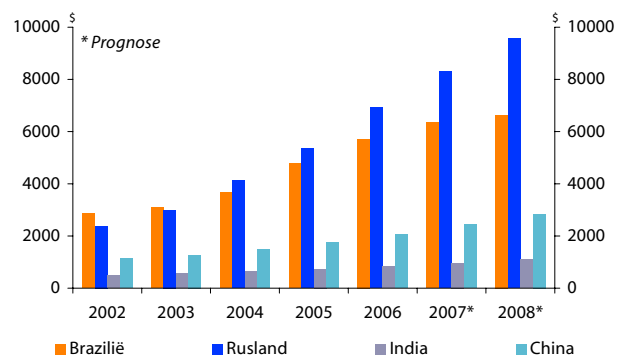
Hoewel de economie van Brazilië de laatste jaren goed heeft gepresteerd, en nu een stuk stabiel en krachtiger is dan 10 jaar geleden, blijft het groeicijfer ver achter lopen in vergelijking met dat van China. In 2006 was Brazilië met een reële groei van slechts 3,7% het slechtst presterende BRIC-land. Belangrijke redenen voor het achterblijven van de Braziliaanse groei zijn het gebrekkige investeringsklimaat en het zwakke begrotingsbeleid. De overheidsuitgaven zijn hoog, stijgend en inflexibel. De belastingdruk is gestegen naar 39% van het BBP. Gezien het Braziliaanse inkomensniveau is dit te hoog. Verder weegt de publieke schuld zwaar op de lokale kapitaalmarkt. De resulterende hoge rentevoet leidt tot 'crowding out' effecten, waarbij publieke investeringen ten koste gaan van private investeringen. Een stevige herziening van het begrotingsbeleid is nodig om voldoende fondsen vrij te maken voor investeringen in infrastructuur en het aanpakken van ongelijkheid. De belastingdruk moet omlaag en de publieke schuld dient verder afgebouwd. Nu de

Figuur 2: Economische structuur (opbouw van het BBP in miljarden USD)

Bron: Ecwin, data uit 2006

Figuur 3: Inkomensniveau (BBP per hoofd van de bevolking)

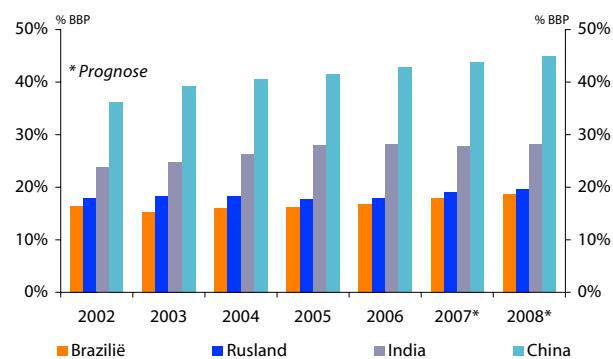
Bron: Ecwin, data uit 2006

Blik op de BRIC

economie in stabielere vaarwater is gekomen, is het tijd om structurele obstakels uit de weg te helpen en de groei op een hoger plan te brengen.

Figuur 4: Bruto investeringen (% van het BBP)

Bron: Ecwin, data uit 2006

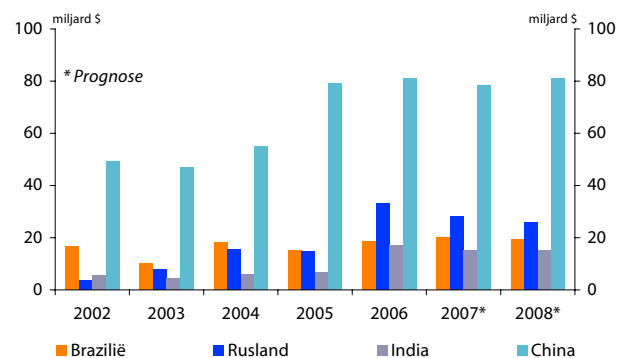
Rusland

De opleving van de Russische economie is in grote mate te danken aan een enorme verbetering in de ruilvoet. Zo schoten niet alleen de exportopbrengsten omhoog vanwege een hogere olieprijs, maar zijn ook de consumentenbestedingen aangewakkerd door goedkopere importproducten. De lage bruto investeringen geven aan dat er te weinig geïnvesteerd is in productiecapaciteit, met name in de energiesector. Dit betekent dat Rusland kwetsbaar blijft voor veranderlijke olieprijsen, ondanks een sterk afgebouwde staatsschuld en een enorme deviezenvoorraad. Een breder exportpakket en verbetering van het Russische investeringsklimaat zijn noodzakelijk om de groei op langere termijn op peil te houden.

India

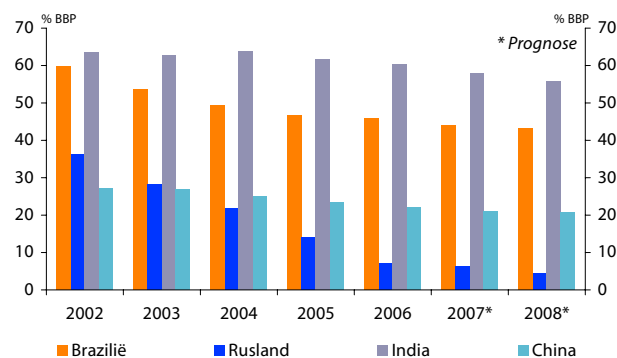
Hoewel India het armste BRIC-land is, lijkt het sinds de externe crisis van 1991 het futloze 'Hindoe groeppad' van 3% definitief te hebben verlaten. Vorig jaar liep de economische groei zelfs op tot 9,2%. Naast de dienstensector, presteerde ook de industrie uitstekend. De relatief grote landbouwsector presteerde echter ondermaats. De Indiase economie zal nu echter stoom moeten afblazen, omdat de economische structuur dit groeitempo niet kan ondersteunen. Honderden miljarden dollars aan investeringen zijn nodig om de infrastructuur te verbeteren, maar zijn niet beschikbaar. De hoge overheidsschuld drukt private investeerders van de kapitaalmarkt en directe investeringen vanuit het buitenland zijn nog te laag. Daarnaast kan het tekort aan geschoolde werknemers het loonkostenvoordeel gaan ondermijnen. De Indiase overheid realiseert zich terdege dat het draagvlak voor haar beleid afhangt van voelbare verbeteringen in de levensomstandigheden van miljoenen plattelandsbewoners en kiest momenteel dus voor een beleidsverkrapping om de economische groei op een lager, maar houdbaar niveau van zo'n 8% uit te laten komen.

Figuur 5: Directe buitenlandse investeringen (in miljarden USD per jaar)

Bron: Ecwin, data uit 2006

Figuur 6: Publieke schuld (% van het BBP)

Bron: Ecwin, data uit 2006

Erwin Blaauw
E.R.Blaauw@rn.rabobank.nl

Robin de Milliano
R.Milliano@rn.rabobank.nl

Economische kerngegevens

Internationale kerngegevens*

BBP-volumemutatie in %	2006	2007	2008
Verenigde Staten	3,3	2,2	3,1
EMU	2,8	2,6	2,2
Japan	2,2	2,5	1,8

Kerngegevens Nederland

Jaar-op-jaar volumemutatie in %	2006	2007	2008
BBP	2,9	3¼	3
Particuliere consumptie	2,4	2	3¼
Overheidsconsumptie	1,2	1	1½
Bruto investeringen	6,7	7¾	4
Uitvoer van goederen en diensten	7,4	6½	6
Invoer van goederen en diensten	7,9	7	6
Inflatie (%)	1,1	2	2½
Werkloosheid (% beroepsbevolking)	5,5	4¾	4¼
Begrotingsaldo overheid (% BBP)	0,5	-½	0
Saldo lopende rekening (% BBP)	7,2	6¾	7

Geldmarktrente 3-maands (%)*

	4 juni 2007	+3m**	+12m**
Verenigde Staten	5,36	5,40	4,90
EMU	4,13	4,40	4,40

Staatsrente 10-jaars (%)*

	4 juni 2007	+3m**	+12m**
Verenigde Staten	5,54	5,40	5,50
EMU	4,71	4,60	4,70

Wisselkoers ten opzichte van euro*

	4 juni 2007	+3m**	+12m**
Verenigde Staten	1,35	1,33	1,27
Japan	164	160	140

* Voorspellingen afkomstig van Financial Markets Research, Rabobank International

** Prognoses over 3 respectievelijk 12 maanden

Colofon

Het Economisch Kwartaalbericht is een uitgave van het directoraat Kennis en Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland.

De in deze publicatie gepresenteerde visie is gebaseerd op gegevens uit door ons betrouwbaar geachte bronnen, waaronder Datastream. Deze bronnen zijn op zorgvuldige wijze in onze analyses verwerkt.

Overname van de inhoud met bronvermelding is toegestaan. Het directoraat aanvaardt echter geen enkele aansprakelijkheid voor het geval, dat de in deze publicatie neergelegde gegevens of prognoses onjuistheden bevatten.

Deze uitgave is uitsluitend bestemd voor intern gebruik door abonnees.

Deze publicatie kunt u ontvangen door een mail te sturen naar 'fu_kira@rn.rabobank.nl' onder vermelding 'Kennismail'. Hierdoor wordt u op de verzendlijst geplaatst voor de maandelijkse Kennismail, waarmee u de digitale nieuwsbrief van Kennis en Economisch Onderzoek gratis ontvangt.

In de nieuwsbrief zijn links te vinden naar het Economisch Kwartaalbericht, maar ook naar alle andere publicaties van onze medewerkers.

Voor overige informatie kunt u bellen met Christel Frentz (tel. 030 - 2160651) of via het volgende e-mailadres: 'C.R.Frentz@rn.rabobank.nl'.

Eindredactie:

drs W.W. Boonstra, Chef-Econoom

Drukkerij:

GrafPrint B.V. Eindhoven

Productiecoördinatie:

C.R. Frentz

KEO op internet

www.rabobankgroep.nl/kennisbank

Postadres

Rabobank Nederland
KEO (UC P515)
Postbus 17100
3500 HG Utrecht

Bezoekadres

Rabobank Nederland
Croeselaan 18
3521 CB Utrecht

Rabobank